

TANULMÁNY

Szenti Tibor

KÖZÖSSÉG ÁLTAL KIVÁLTOTT HALÁL, VAGY BELSŐ KÉSZTETÉSBŐL FELADOTT ÉLET, ILLETVE KÜLÖNFÉLE „WOODOO-JELLEGŰ”¹ HALÁLNEMEK

I. rész

ÖSSZEFOGLALÁS

A woodoo-halált évszázadok óta ismeri a civilizált világ, és a törzsi társadalmak misztikájaként tartotta számon. Kutatóink rámutattak arra, hogy ez a jelenség *megrontás*, mások halálát, egészségének károsítását okozva az európai jellegű kultúrákban is ismert. A középkori boszorkánypercek, de a népballadák is gyakran szolgáltattak rá példákat.

A woodoo-halál kiváltásának sok oka lehet, ennek megfelelően a jelenség rendkívül árnyalt. Klasszikus formája az, ha egy varázsló vagy rontó személy ráolvasással, rontó gondolatokkal vagy tárgyakkal hat áldozatára. Ebben az esetben föltétlenül kell hozzá egy erős akaratú személy, aki hatni tud a vele érintkező emberekre. Ilyenek voltak a sámánok, varázslók, vajákosok, boszorkányok stb. Ők – épp erős akaratuk átvitelével – még időben meg tudták akadályozni önmaguk, vagy mások rontását, megmentve ezzel a halódó személyt.

Woodoo-halált kiválthat közösség is, amikor kiteszítja egyik tagját. A megvetés, a vele való nem törődés, a megbélyegzés olyan lelki hatást gyakorol az áldozatra, hogy nyomorultul belepusztul.

A woodoo-halál egyik változatánál hinni kell abban, hogy az áldozatot ért rontásnak ereje van, és hatása által a megrontott elpusztul. A woodoo-halál másik változatánál önszugesztióra is szükség van. Ilyen esetekben az áldozat lemond az életéről, feladja azt, és az őt körülvevő közömbös csoport, a társadalom szeme előtt, sorsára hagyva pusztul el. Ezt a jelenséget érzékelték önmagukon, és írták le a fogolytáborok lakói is, akik társaik példáján okulva, magukat megerősítve éltek túl az embertelen körülményeket.

¹ Írásmódja nem egységes, kezdőbetűjét hol angolosan dupla „w”-vel („woodoo”-nak), hol szimpla „v”-vel, a magyar fonetika szerint („vudu”-nak) írják. (Tanulmányomban megtartottam az eredeti írásmódot.) Ország László szerint a szó az USA-ban keletkezett. Jelentése szerint néger varázslat, mágia, boszorkányság Közép-Amerikában. Aki véghez viszi: fekete varázsló, mágus. Amit tesz: varázslattal/mágiával megbabonáz/megront, elvarázsol. Lásd: Ország L., 1970, 2: 2201. p.

Az ember kultúrtársadalmában ma is mindennapos a woodoo-halál, amely kórházakban, szociális otthonokban, öregek otthonaiban a leggyakoribb. A jelenséget orvosilag is jól nyomon követhetjük a fekvőbeteg intézményekben vezetett dokumentációkból. Bár a boncolási jegyzőkönyvek a halál közvetlen okaként megannyi fizikai elváltozást mutatnak ki, valamennyi, e vitathatatlan kórokat a lelki ártalom indítja el.

ABSTRACT

The woodoo death has been known by the civilization for centuries and it has been kept in evidence as the mysticism of the tribal culture. Researchers have shown that this incident is bewitch and is also known in European-kind cultures as inchoation of other people's death and health-damage. Witch-litigations in the middle-ages and also ballads can be examples.

A number of reasons can cause woodoo death, according to this the incident is very varied. The classic form of it is when a sorcerer affects its victim with rune, abusing thoughts or objects. In this case a person with will-power is necessarily needed – a person who can affect people meeting him. Samans, sorcerers, witches etc. were people of this kind. They could inhibit their or other people's abuse in time saving the moribund.

A community can also cause woodoo death racking a member. Scorn, condemnation, not taking care can take such a psychic effect on the victim that he dies of it.

At one version of woodoo death it is needed to believe that the abuse is strong and the victim is going to die of it. At the other version of woodoo death self-suggestion is also needed. In these cases the victim gives up his life and dies before the very eyes of the surrounding insensible group of people. Occupants of compounds felt and wrote down the same incident and seeing the precedents of their companies, strengthening themselves they survived inhuman conditions.

Woodoo death which is the most frequent in hospitals, old people's home is also common these days. The incident can also be followed well medically by documentation of in-patient institutions. Although post-mortem reports show many physical mutations as the direct cause of death, all these causes have been started by the psychic disease.

Bevezető

Szociál-antropológiai tanulmányomat kísérletnek szánom. Ebben a munkában több tudományág, és különféle adatok sokasága járja körül a woodoo-jellegű halál eseteit. Amíg az orvosi szakirodalom kellőképpen még nem, addig a folklór, ill. a szociológia, szociál-antropológia, etológia és pszichológia szakirodalma igen régóta ismeri a *woodoo-halált*. Könyvtárnyi vonatkozó szakirodalom áttanulmányozása után rájöttem, hogy ezt a különös és szerteágazó, tehát igen bonyolult halálnemet teljesen nem lehet megérteni, ha csak egyetlen tudományág gyakorlatát követve vizsgáljuk.

A woodoo-halál és a woodoo-jellegű halálfélék az emberi érzelmek, lelki rezdülések², ill. társadalmi konvenciók olyan szövevényes sokaságát rejtik, hogy egymagában egyetlen tudományág sem képes a mélyére hatolni, csupán körbejárni, és „felszeletelni”. Az analízisnek viszont akkor van tudományos jelentősége és értéke, ha azt a megismert részeredmények szintézise követi.

A woodoo-halál a XX. század végén már legkevésbé az eltűnő törzsi társadalmi szokásokban jelentkezik, hanem mind inkább a modern, elidegenedő, a társadalomból valami miatt kirekedő, magányos individuumot sújtja. Ahogy a teljes megértéséhez is a különböző tudományágak összefogására van szükség, úgy a megoldást is közösen kell keresnünk.

Gondoljanak arra, hogy abban a pillanatban, amikor e sorokat olvassák, szerte a világon milliók vannak életük feladásának valamelyik fázisában, és hamarosan nyomorultul pusztulnak el, mert részükre a segítség elmarad! Humánumról, a népek békéjéről és hasonló lejáratott értékekről, mára csak divatos frázisokról nap mint nap értekezünk, miközben a föl nem ismerés vagy közönyösség következtében mi is részesei lehetünk mások szenvedésének, ill. tragikus elmúlásának.

Szomorúan teszem föl a költői kérdést, hogy millióknak miért kell így elpusztulniuk? Haláluk előtt vajon megszólal-e bennük egy belső hang: „– Tel-jesítetted a küldetésedet, most már elmehetsz!” Mert akkor náluk nem keresem a woodoo-halál okát. Félő azonban, hogy végső soron, és a legtöbb esetben, bennük csak a társadalmi felszólítás cseng vissza. Még inkább elszomorít az, hogy a természeti népek nemcsak előidéztek a woodoo-halált, hanem a halálosan megbetegedett embert a megfelelő sámán gyógyítani is képes volt, és mi – mindenféle tudománnyal felszerelve – elveszítettük ezt a képességünket és a woodoo-halálra ítélt embert nem tudjuk megmenteni.

² G. Jahoda egy babonával kapcsolatos, az USA-ban lezajlott felmérés eredményét közölte. (G. Jahoda, 1975, 89.) A kérdőívet kitöltő diákoknak erre a kérdésre kellett válaszolniuk: „A voodoo [így!] kultusz a négerek vérében van.” (Talán jobb lett volna azt a kifejezést használni, hogy a „génjeikben” van, bár így ez sem igaz!) Természetesen, mint e tanulmányból majd érzékelni lehet, nemcsak a négerek esetében van így, hanem nyugodtan mondhatjuk, hogy az egész emberiségre, mint fajra jellemző és igaz. Egyes kultúrák a woodoot még ki is emelik és rendszeresen, ill. céltudatosan használják. (Itt kell még megjegyezni, hogy a tanulmányban használt woodoo-fogalom bár rokon, és szorosan összefügg a kultusszal, de nem azonos a Haitin máig élő, a színes bőrűek között ismert woodoo-vallással, amely többek között szertartásain véres állatáldozatot, pl. bika leölését végzi.)

Akik a Holdon jártak, és több napot eltöltöttek már a felszín por- és kősvatagában, ezen az élettelen égitesten, és onnan látták, miként kel föl a sötétségből egy ezüstös fényben ragyogó, egyszerre kék és zöld bolygó: a Föld, azok fölkiáltottak: „– Ez csodálatos!” A minket körülvevő Univerzumban, galaxisok tömegében ez az egyetlen kis bolygó, ahol milliárdnyi élet van. Ahol naponta fölkel a Nap, évente megújul a természet, a föld terem és ellát bennünket. Micsoda óriási dolog, hogy az az élettelen anyag, amelynek molekuláiból testünk fölépült, a természettől életet nyert. Mindazt a szépséget és csodát, amely ezzel együtt jár, mi készen kaptuk, hogy örülhessünk neki és élvezhessük. Abban az individuumban, amelyben ez az anyag eszmélt és önmagára ismert, ezt a kegyet csak egyszer élheti meg. Éppen ezért *minden woodoo-halál értelmetlen és túrhetetlen*. Albert Schweitzert idézem: „Tiszteld az Életet!” Valamennyi ember számára, még a legnehezebb gondokkal küszködőnek is, találnia kell megoldást, hogy az élet nagy kincsét ne veszítse el. Ha erre önállóan képtelen, azért van a közössége, a társadalom, hogy felelősséget érezzen iránta és átsegítse a nehézségein.

W. G. Sumner fogalmazta: „Civilizációnk többnyire elleplezi előlünk azt a tényt, hogy a létért vívott küzdelemben egymás vetélytársai és ellenségei vagyunk[...] Az egyén sorsára hagyásának egyetlen alternatívája az egész közösség pusztulása.”³

Ezt a csodálatos ajándékot, az életet nem vethetjük és nem dobhatjuk el!

Tanulmányommal legalább annyit szeretnék elérni, hogy a figyelmet ráirányítsam a woodoo-halálra – amelyet a magam részéről tehát egyértelműen értelmetlennek tartok –, de a felszámolásához vezető utat, az egyes ember erőtlensége miatt, közösen járjuk tovább.

1. A törzsi társadalmakban ismert woodoo-jelenségek és a varázsló, valamint hazai párhuzamok

³ W. G. Sumner, 1978, 482.

A woodoo-halál klasszikus leírása szerint, a természeti népeknél, a törzsi közösségekben őrzött, a beavatatlanok előtt elzárt *fétis*⁴, majd a *tabu*⁵ megsértésével áll összefüggésben. A többnyire kíváncsi fiatal belopózik a törzsi házba, és a számára titkos tárgyat megpillantja vagy megfogja, ill. valamilyen szigorú, titkos, misztikus, többnyire vallási képzetből eredő rituális avagy társadalmi előírást megszeg, majd ezen rajtakapják. Büntetése a *kiközösítés*. Többé senki sem áll vele szóba, nem segítik, megvetően elfordulnak tőle. Az ellenséges természeti környezetbe, a vadonba egyedül nem mehet, mert elemésztrődik. Marad a közösségen belüli elmúlása. Az ilyen ember *reményvesztett* lesz. Anélkül, hogy orvosilag bármilyen baja is lenne, elkülönül, elhúzódik a társaitól, lefekszik a kunyhójában, nem vesz magához táplálékot, és a körülményekhez képest hihetetlen gyorsan, néhány nap alatt (Ausztrália őslakóinál általában három napot figyeltek meg) *menthetetlenül* elpusztul. Ezt a halált a *közösség által kiváltott, megsürgetett, szociális halálnak*, vagy „*kiközösítéssel járó halálnak*” is nevezhetjük.⁶

Dr. Hárdi István orvos-pszichológus erről így fogalmazott: „Primitív népeknél a tabu megsértői súlyosan megbetegedtek, volt, aki meg is halt. Ennek még ma is rejtélyes példája a *vudu*-halál. A bűnt elkövető elkülönül, és néhány napon belül menthetetlenül meghal.”⁷

⁴ Fétis (portugál, francia) = bálvány, kabala, talizmán; olyan tárgy, amelynek állítólag mágikus ereje van. Bakos F., 1965, 227. és 1994, 247.

⁵ Tabu (polinéz, vallási fogalom) = az ősközösségekben élő népeknél valamely cselekvésre, szóra, időpontra, tárgyra stb. vonatkozó vallási tilalom, amelynek megsértése – e népek hite szerint – a szellemek vagy istenek súlyos büntetését (pl. a betegséget, halált) vonja maga után. A tabu szent és sérthetetlen dolog, amit nem szabad érinteni, tilos hozzányúlni, és amiről nem szabad beszélni. Bakos F., 1965, 698. és 1994, 763.

⁶ Szentí T., 1994, 15.

⁷ Hárdi I., 1995, 103.

A. P. Elkin Ausztrália őslakóinak életmódját kutatva, a következőket beszélte el: „Majdnem mindannyian hallottunk már olyan esetekről is, amikor egy őslakó meghalt, mert egy »csonttal« rámutattak, vagy mert valamiféle más mágikus rítust végeztek abból a célból, hogy a halálát okozzák. A jelenségben az a meglepő, hogy a megvizsgált esetekben a halálra nem tudtak fizikai magyarázatot találni, s hogy gyakran a kórházi vagy gyógyszeres kezelés sem segített. Azt mi is elismerjük, hogy ha hiszünk a gyógyulásunkban, akkor meggyógyulhatunk, akkor hát miért kételkedünk abban, hogy hit révén meg is lehet halni. Az őslakóknak efelől nincsenek kétségeik, s erre az a bizonyíték, hogy meg is halnak, hiába akarjuk őket életben tartani. Ez ad magyarázatot arra is, hogy miért nincs ellenállóképességük olyan betegségekkel szemben, amelyek egyáltalán nem halálosak, eltekintve azoktól a behurcolt betegségtől, amelyekkel szemben még mindig nincs védettségük. Ezeknek a betegségeknek a fizikai megnyilvánulását jól ismerik, de számukra ezek csak az igazi baj szimptomái [kórtünetei]. Felfogásuk szerint az igazi baj *animisztikus*⁸ (spirituális vagy mágikus) eredetű. Valaki rájuk »mutatott« vagy »énekelt«, vagy ők maguk megszegtek valamilyen tabut, s ennek a következményét szenvedik[...] Saját orvosaink közül is többen tapasztalták, hogy gyakran hiába szüntették meg egy-egy őslakó betegségének a tüneteit, nem tudták a beteget egészségesen hazabocsátani. Így arra a következtetésre jutottak, hogy az őslakók betegséggel szembeni magatartásában van valami, aminek nem tudnak a mélyére hatolni. Ezek tények. Éppen ezért meg kellene engedni, hogy az őslakók saját *orvosságos-embereik* segítségét is igénybe vegyék.”⁹

Azt világosan kell látnunk, hogy „[...]az őslakók hisznek abban, hogy a mágiával olyan hatalmat hoznak működésbe, amelynek nincsenek teljesen a birtokában, s amely tőlük függetlenül létezik. Ez tulajdonképpen természetes, hisz a mágiához kapcsolódó mitológia szerint a mágia forrása a *hatalmas álomidőben*¹⁰ vagy az égi-világban van.”¹¹

⁸ Animizmus (latin) = 1. az a kezdetleges elképzelés, amely szerint minden tárgynak megvan a maga lelke, szelleme; így személyesítették meg a természeti erőket és jelenségeket. 2. Hit a szellemekben. (Bakos F., 1965, 51.) Ismerni kell, hogy a *panteizmus* miben tér el az animizmustól. Panteizmus (görög) = filozófiai irányzat, amely elveti a személyes, a természet felett álló istent, és azt a természettel azonosítja. (Bakos F., 1965, 521.)

⁹ A. P. Elkin, 1986, 185-186.

¹⁰ „Az örökkévaló szót nem abban az értelemben használjuk, mint időperiódusok vég nélküli egymás után következését, hanem filozófiai értelemben, annak az állandóan jelen lévő, nem változó valóságnak a megjelölésére, amely az időn keresztül fejeződik ki, és amely azt hangsúlyozza. Az »áalomidő« fogalma Spencertől és Gillentől származik, akik az *arandák alcseringa* szavát használták az 1899-ben megjelent *The Native Tribes of Central Australia* című, klasszikusnak számító munkájukban arra, hogy a totémisztikus csoportok őseinek mitikus idejét megnevezzék. Amikor azonban Spencer professzor 1926-ban Alice Springsben a könyv revízióját végezte, úgy találta, hogy a »mitikus régmúlt« idő az *alcisira* szó jelentésének csak egy része. Ezenkívül »álmot« is jelent, s azok az őslakók, akik tudtak angolul, az ősi hősökre, a régmúltra és minden ehhez kapcsolódó dologra mint »álmukra« hivatkoztak.” (A. P. Elkin. 1986. 164.) Az „örökkévaló, hatalmas álomidő” megértéséhez ismernünk kell még a *csurungát*, ezt a fából faragott varázseszközt is. A csurunga titkához, és az iránta érzett tisztelethez vezet az örökkévaló álomidő.

¹¹ A. P. Elkin, 1986, 239.

Thanhoffer Lajos magyar orvos, a két világháború között élt, és a kornak megfelelően jól felszerelt kis kórházban gyógyított az akkori Belga-Kongóban, trópusi Közép-Afrikában. A woodoo-halállal kapcsolatos kérdéskört legérthetőbben ő világította meg. Azért, hogy a jelenséget, a XX. századi, természettudományokhoz szokott gondolkodásunkkal pontosan megértsük, a szokottnál valamivel bővebben idézünk a könyvének „Fekete vetélytársaim” (163–173. p.) c. fejezetéből:

„Egy idő óta titokzatos eseteket hoznak be a kórházba. Egymásután érkeznek olyan betegek, akiknél megáll minden tudományom. Alélt, elesett, búskomor, apathiába [közönybe] süllyedt emberek, ujjukat is alig akarják mozdítani. Egész nap csendesen fekszenek a kórházi ágyon, meredt szemükkel a mennyezetet bámulják, ételhez nem nyúlnak, kérdéseimre nem felelnek, az orvosságot nem veszik be... és néhány nap alatt minden erőfeszitésem ellenére is meghalnak... Pedig minden lehető elkövetek a megmentésükre. Végigpróbálom rajtuk az összes vizsgálati módszereket, hosszú órákat töltök a laboratóriumban, végigböngészem minden könyvemet, de tehetetlen vagyok.

Hárman haltak így meg két hét alatt.

És most néhány napja újabb ilyen esetet hoztak. Fiatal, erőteljes néger. Szótlansága, orvosi értelemben vett tünetmentessége már baljós jelek a számomra. Mesterségesen tápláljuk, küzdünk az életéért, de minden órában rosszabbul van, csontig soványodott teste már alig él[...]¹²

A beteg fiúért, Shambambiliért jelentkezik idős apja, hogy elvigye a varázslójukhoz, a *Muganga ya kisenzsi*hez, ahogy itt a „csodadoktor” hívják. (A fehér orvost, a varázslótól alig megkülönböztetve *Muganga ya basngunak* nevezik.)

„– Uram – mondja –, ezt az embert te nem tudod meggyógyítani... a fehér emberek ehhez a betegséghez nem értenek... engedd Uram, hogy magammal vigyem a mi falunk varázslójához...

Ez a kérés sokszor előfordul, de mindig méregbe jövök miatta.

– Vén ember, hát azt hiszed, hogy a ti piszkos csodadoktoraitok többet tudnak mint a fehér orvosok?

– Uram – felel tétován –, tudom, hogy a fehér Mugangák hatalmasan nagy... meggyógyítják még a *malari ya busingisit*, az *álomkórt* is... de... de ez nem olyan betegség. Ezt te nem tudod, Uram. Tenálad meg fog halni a fiam... csak egy fiam van, Uram én már nagyon öreg ember vagyok... régen születtem már... *cala cala*... engedd, hogy elvigyem magammal.

A törvény értelmében jogom lenne kérését megtagadni. De az öreg emberben van valami tiszteletreméltó. A beteggel szemben amúgy is tehetetlen vagyok, biztosan meg fog halni, talán... talán... otthon mégis meggyógyul.¹³

Az orvos azzal a kikötéssel engedi el a fiút, hogy az apja két hét múlva gyógyulttan bemutatja, és elárulja mind a betegsége, mind a gyógyulása titkát.

¹² Thanhoffer L., 1943, 166.

¹³ Thanhoffer L., 1943, 167.

„Egy óra múlva elment és hordágyon vitette csontvázzá aszott fiát[...] Elmúlt a kikötött két vasárnap és eljött a második hétfő.

És hétfő reggel elébem állt az öreg swahili.

– Uram, elhoztam a fiamat, ahogy parancsoltad...

Örömteljes diadallal mutat a fiára, az én halálos betegemre.

Sovány, gyenge még, de mosolyog. Lábán ujjnyi vastagon szárad a sár, tehát a maga lábán jött. Meggyógyult.

Nem tudok hinni a szememnek. A mi gondolkozásunkba nem fér be a csoda... de ez csoda. Valóságos, kézzelfogható csoda. Szédülten gondolkodom arra, hogy íme van gyógyulás ebből a titokzatos betegségből... – és én mégis három embert hagytam meghalni segítség nélkül.

– Mit csináltak ezzel az emberrel? – kérdezem végre.

– Uram, a mi varázslónk nagyon erős ember. Sok varázslata van és erősebb, mint a ti varázslótok ott a kövek falujában.”¹⁴

Kiderült, hogy ott dolgozott a fia, aki felesége elcsábítójával szüntelen veszekedett, ezért a közössége is elpártolt tőle, és az ottani varázsló fekete mágiája woodoo-halálra ítélte.

„A bűnöst kiadták a varázslónak, aki bosszúra szomjazott. Egy álló éjszaka tartotta magánál a szertartásoktól megriadt embert. Megátkozta.

És az átok fogott.

Mert a varázslók átka mindig beteljesül.

A négerék könnyen szuggerálhatók. Mert hogy erről volt szó, a felől most már semmi kétségem sincs.

A bennszülöttek annyira meg vannak győződve a varázsló mindent lenyűgöző hatalmáról, hogy vakon hisznek benne és szinte átadják magukat neki. Hatalmas erős férfiak gyenge bábokká válnak egy ilyen összetört aggastyánnak reszkető kezében és a megátkozott emberek annyira hisznek az átok erejében, hogy a varázsló gyakran rendkívüli akaraterejének rabjaivá válnak. Hetekig tudja így félig éber szuggesztív álomban tartani áldozatát, még akkor is, ha az nagy távolságban van. Az áldozat kábulatban éli le utolsó napjait, amelynek rendszerint a teljes kimerülés és éhhalál vet véget.

Ez volt hát a sok titokzatos megbetegedés.

Most már értem, hogy miért nincs gyógyulás. Most már értem, hogy mért tért vissza Shambambili gyógyultan, kijózanodottan. Mert akadt másik varázsló, aki ugyanilyen módszerekkel visszahozta az eszmélet és tudat világába[...]”¹⁵

Nem sokkal később Thanhoffer doktorhoz behozták az ötödik haldokló négert. Ekkor elhatározta, hogy véget vet a csodadoktor fekete mágiájának. Elvitte hozzá a beteget és megfenyegette, hogy ha a kunyhójából estére nem jön ki gyógyultan, akkor ő sem fog sokáig élni. Érdekes itt kis kitéréssel megvizsgálni, hogyan nézett ki a varázsló jellemző környezet:

¹⁴ Thanhoffer L. 1943, 188.

¹⁵ Thanhoffer L., 1943, 170.

„Az erdő szélére telepedett, kunyhója alacsony fű- és vályogépítmény, ajtaját piszkos gyékények és állatbőrök fedik. A ház körül mindenféle bivalykoponyák fehérlelek, ocsmány, fából faragott fétisek bújnak meg kis fűtetők alatt, közelükben levágott csirkék, meg néhány tál kecskevér rohad iszonyú bűzt terjesztve.”¹⁶ Vagyis „minden kellék” adva volt a fekete mágia elvégzéséhez.

Az utolsó felvonást, a woodoo-halálra ítélt meggyógyítását, a magyar orvos így beszélt el: „Az éjtszaka csöndjébe vad, örömteljes rikoltás hasít bele, a távolból fekete csoport közeledik táncolva a sátram felé és lassan elémtámolyog a reggel még haldokló ember.

Szemeim kápráznak, a fekete emberek ujjongva tolonganak körülöttem, arcukat fantasztikusra festi a sátram előtt égő tűz fénye. Végre aztán látom, hogy a beteg gyenge még, de szemeibe visszatért az élet fénye, újra gondolkodik, újra lát, újra megismeri a körülötte állókat. Él!”¹⁷

J. Lips fogalmazta: „[...]a Maláj-félszigeten élő *orang benuák* úgy hiszik, hogy bizonyos varázslóknak hatalmukban áll az ellenséget távolról megölni, ha egy tört vagy más fegyvert emelnek fel fenyegetően lakóhelyének irányában. Különböző ausztráliai törzsek ugyanezzel a szándékkal hajítanak embercsontból faragott bűvös nyilakat a kiszemelt áldozat irányába. Azt hiszik, hogy az efféle nyíl mindaddig repül, amíg el nem éri az »elítéltet«, s annak testén – anélkül, hogy rajta sebet hagyna – át nem hatol; ezáltal sújtja súlyos betegség, sőt halál a gyűlöletes személyt. Más törzsek egy parányi dárdát hajítanak el éjnek idején, miközben a varázsló mélyen ki-belélegzik. Néha egy kihegyezett csont, vagy akár fadarab tölti be ugyanezt a szerepet; bűvös igék éneklésével vagy mormolásával teszik varázserejűvé ezeket a tárgyakat.

Ezeknél a praktikáknál az a legcsodálatosabb, hogy az az ember, aki ilyen rontások áldozatának véli magát, gyakran valóban belehal; hiszen ő maga is éppoly erősen hisz a varázslat hatásosságában, mint azok, akik őt megrontották. Ha egy ausztráliai bennszülött egyszer csak egy különleges módon kihegyezett varázscsontot talál a holmija között, melynek jelentőségét nyomban felismeri, olyan súlyos idegösszeroppanást kap, hogy megbetegszik: nem bír enni, és a fenyegető veszély súlya alatt olykor testileg-lelkileg valóban összetörik. Olyan hatalmak áldozatának véli magát, amelyek erősebbek nála, sőt erősebbek ellenségeinél is; halálra van ítéelve.

Ugyanezt figyeltem meg az *ozsibvé* indiánoknál is, akiknél a varázsló egy varázserejű kagylót »lő« a távoli ellenségbe.”¹⁸

Hárdi István írta: „Új-Zéland egyik kis szigetén a békésen élő *moriori* törzset 1835-ben harcias rokonaik, a *maorik* legyőzték és rabszolgáikká tették. Létszámuk abban az évben 2000, 1855-ben 212, 1894-ben már csak 25 – főleg vegyes származású – lett. Reggelente nagy számban találták őket házaikban holtan. Egy maori szerint nem ők ölték meg őket, hanem saját

¹⁶ Thanhoffer L., 1943, 171.

¹⁷ Thanhoffer L., 1943, 172-173.

¹⁸ J. Lips, 1962, 351-352.

tabujuk megsértése. Erre nyilván a más szokások szerint élő maorik kényszerítették őket.”¹⁹

A woodoo-halált valaki *önként is vállalhatja*, anélkül, hogy erre a közösség tevőlegesen kényszerítené, vagy a tudtán kívül mágikus halállal sújtaná. Ennek a *belső kényszer* az oka, legtöbbször épen az, hogy *nem kívánja megszegni a hagyományt*, ill. valamelyik ősi előírást. Amikor Thor Heyerdahl a Húsvét-sziget titkait kutatta, és a családok barlangokba történő, rejtett temetkezési helyeit vizsgálta, erről egyik könyvében a következőket beszélte el:

„Sebastian atya mesélt nekem bennszülöttekről, akik az ilyenfajta barlangokba önként másztak le, ott akartak meghalni. Amikor a múlt században bevezették a kereszténységet, a szigetlakóknak kötelezővé tették, hogy halottaikat a hangaroi templom udvarán temessék el. A régi emberek közül azonban egynéhányan még akkor is megpróbálkoztak vele, hogy titokban belopózzanak titkos barlangjukba, és csontvázuk ott maradjon örökre elrejtve. Az utolsó, akinek sikerült ilyen módon élve eltemetkezni, az öreg Teave volt, akinek még ma is él néhány unokája.”²⁰

J. Bjerre Új-Guineából, a *kutuba* törzs szokásai közül arról írt, hogy a halottak egy részét itt is barlangban helyezték el. Azonban „Koni azt mondta, hogy csak azoknak a férfiaknak a fejét helyezik el a barlangban, akik varázslat által haltak meg.”²¹

Mielőtt e bonyolult, néhány mondattal meghatározhatatlan halálnem típusait bemutatnám, közelebről meg kell ismerkednünk a tabuval, amely lehet maga a *megszemélyesített transzcendentális lény*, vagy olyan tárgy, szokásjog, amelyet *szellem véd*. Ugyancsak Heyerdahl idézzük húsvét-szigeti tapasztalatairól:

„Eleget tudtam a tabu-rendszerről ahhoz, hogy a végletekig elkápráztassam őket történeteimmel; amellet olyan históriákat tudtam mesélni, amelyeket magam hallottam a *fatuhivai* bennszülöttekről. Ezek a történetek a legkülönbözőbb fajtájú szerencsétlenségekről számolnak be, melyek azokat az embereket érték, akik áthágták őseik tabuját.”²²

Ezután a polgármester beszélni kezdett Heyerdahlnak a tabuik megsértésével járó következményekről: „És most nekem kellett sorra végighallgatni a tabu irtózatosságának helyi példáit – egy egész családról, mely megkapta a leprát, egy cápáról, mely leharapta valakinek a karját, egy félelmetes árvíztől, melybe beléfulladt egy nádkunyhó minden lakója, és többekről, akik megőrültek, mert az *aku-akuk* [a család segítő szellemei] éjszakáról éjszakára csipkedték és döfködték őket – és mindez azért, mert az illetők meg akarták szegni a családi barlangok tabuját.”²³ (Ti. nem volt szabad háborgatni az itt porladókat.)

¹⁹ Hárdi I., 1995, 103.

²⁰ T. Heyerdahl, 1963, 283.

²¹ J. Bjerre, 1973, 115.

²² T. Heyerdahl, 1963, 166.

²³ T. Heyerdahl, 1963, 166.

Vegyünk egy másik esetet Polinéziából. M. Stingl írta: „Az a *tongai*, aki a temetés folyamán érintkezésbe került a halott király testével, vagy bármilyen más olyan tárggyal, amely a halál órájában a *Tui Tongánál* [a sziget királyánál] volt, néha háromszáz napig tartó súlyos tabu alá esett. Ez alatt az idő alatt az ilyen ember nem nyúlhatott maga az ételhez. A család tagjainak kellett őt táplálni. Az ilyen *nima tapu* – a kezeket sújtó tabu – vonatkozott a temetés vezetőjére is. Minél magasabb helyet foglalt el a halott a társadalomban, annál hosszabb ideig volt érvényben a tabu [...]

A Tui Tonga és a vezető főnökök betegsége és halála gyakran hozott halált a többi tongaira is. Minthogy a Tonga-szigetek lakóinak hiedelme szerint a betegséget és a halált istenek vagy szellemek okozzák, ezek tiszteletére és megbékítésére rendszerint áldozatot kellett bemutatni.²⁴ Előbb disznót áldoztak, de ha ez nem segített, akkor emberáldozatra („*hosszú disznó*” leölésére) került sor.

M. Stingl hasonló szokásokkal találkozott Mikronéziában is. Azt írta, hogy „[...]természetfeletti jellegűek a betegségek forrásai is. A betegségeket nem bacilusok, baktériumok vagy vírusok okozzák, hanem az istenek, a démonok, a rossz szellemek. Sőt az egyszerű sérüléseket sem az emberek figyelmetlensége idézi elő, hanem a természetfeletti erők rosszindulata, bosszúállása. A szigetlakók a földöntúli hatalmak rosszindulatát »bűnökkel«, és »félrelépésekkel« váltják ki. Azzal, hogy káromolják az isteneket, nem teljesítik azt, ami a kötelességük, és leggyakrabban azzal, hogy megszegik a számtalan mikronéziai tabu valamelyikét.²⁵

Ponapén például mindmáig a legtöbb szabadságot az előkelők kapják. „Az előjogokat élvező személy esetleg nem is veszi észre előjogai megsértését, az oltalmazó szellem azonban igen. És a bűnöst, mivel az megsértette a társadalmi rendet, valamilyen betegség formájában megbünteti. Az ilyen megtorlásszerű betegségeknek Nettben *rijala* a nevük. A betegnek ilyenkor fel kell keresnie a jóst, aki *kávában* vagy kókusztejben áztatott összezúzott *arékalevelekből* kiolvassa, hogy a beteg miben és miként vétkezett ura ellen. A bűnös jóváteheti vétkét. Lakomát rendez a károsult tiszteletére, vagy értékes ajándékot ad annak. Betegségét aztán elmondja a varázslónak, hogy az kihajtsa a rossz szellemet a testéből.

A szigetlakóknak azonban valamilyen rosszindulatú démon is betegséget okozhat. Ilyen esetben anélkül betegszik meg az ember, hogy helytelen viselkedésével, a tabu megsértésével vagy az előkelőkkel szemben tanúsított tiszteletlenséggel és engedetlenséggel maga idézte volna elő baját.²⁶ A gond akkor súlyosbodik, ha a szellemek az engesztelő áldozatokat nem fogadják el, illetve áldozatként a bűnös életét kérik, a tabu megszegőjének halálát követelik.

²⁴ M. Stingl, 1975, 268.

²⁵ M. Stingl, 1979, 130.

²⁶ M. Stingl, 1979, 131.

Ahova a kiközösített, vagy a halált önként magára vállaló egyén lefekszik, az általában mindig a föld, a földre terített lepedő, gyékény, szalma stb. Ez a szokás egyébként nemcsak a woodoo-halállal elmúlt emberek esetében gyakori, hanem a mágia nélkül haldoklóknál is, bár tudni kell, hogy népünk esetében még a XIX. század végén is voltak *házi szellemek*, akik például a kemence környékén laktak és a családi, közösségi rendre vigyáztak. Földanya tisztelete pedig még a XX. században is ismert volt. „Hódmezővásárhelyen, mikor a nagybetegnek már a szava is eláll, akkor már »a földön húz«, nemsokára meghal. Ilyenkor leveszik az ágyról a földre és a ház közepére a gerenda alá fektetik gyékényponyvára[...]"²⁷

Hárdi István szerint: □A halálban a pszichés tényezőknek nemcsak befolyásoló, késleltető vagy siettető szerepük lehet. □²⁸ (Vizsgálódásom során az utóbbit, a *siettető* elemeket veszem sorra.) A woodoo-halálban egyébként *erkölcsi ítélet* és *megfontolás* rejlik, amely az egyén ellen hat, és elsődlegesen *lelki halált* okoz, amelyet másodlagosan követ a testi elmúlás. Polcz Alaine így jellemezte. □[...]van »lelki« halál is: az izoláció és a fölöslegesség érzése."²⁹

Ugyancsak woodoo-halálként is ismert a kuruzslással, megrontással, ráolvasással, tehát *mágiával*, *rontóbábu* felhasználásával előkészített halál. A *bűbájosság*ot ismerő, ártó hatalommal rendelkező személy súlyos betegséget, vagy halált küld kiszemelt áldozatára. A jelenség világszerte elterjedt. Magyar múzeumaink több rontóbábút, őriznek.³⁰ Ezek fából, rongyból, viaszból készült egyszerű babák, figurák, primitív szobrok. A rontó a bántalmazni kívánt személyre erősen koncentrálna, a bábu mellkasába, fejébe tűket szúr, szögeket ver. Más esetekben a bábuk nyakára zsineget hurkoltak és összeszorították.

A rontóbábukat legtöbbször a megrontani kívánó alakjához hasonló formában igyekeznek elkészíteni. Ezek a „hasonmások”. J. Lips írta: „A »hasonmások« segítségével végrehajtott varázsló cselekmények világszerte elterjedtek. A maláj-félszigeten méhviaszból készült kis emberfigurákat csonkítanak meg; a csonkításokat persze a hasonmás eredetijének szánják. Ha tehát kiszúrják a figura félszemét, ezzel az »eredeti« is megvakul; a fej átszúrása fejfájást és agyvelő fájdalmakat vált ki; ha a testet szúrják keresztül, az áldozatot gyomorfekély kezd kórozni stb. Ha azonban a viaszbáb eredetijének halálát kívánják, akkor ezt fejtől a lábáig, függőlegesen kell átdöfni; ezután a bábbal ugyanúgy bánnak, mintha igazi hulla volna.

²⁷ Róheim G, 1925, 158-159.

²⁸ Hárdi I, 1966, 53.

²⁹ Polcz A., 1989, 60.

³⁰ Hoppál M. □Törő L., 1975. A 33-38 ábrák. Néprajzi Múzeum, Budapest, és Erkel Ferenc Múzeum, Gyula. Sergő E. 1979. 307. p. 13 ábra: Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár, 310. p. 15 ábra: Kiss Pál Múzeum, Tiszafüred.

A különböző amerikai indián törzsek úgy »ölik meg« az ellenséget, hogy viasz hasonmását megolvasztják, vagy az ellenséget jelképező szalmabábut elégetik.³¹ (Nem kívánom a témát ebbe az irányba kiszélesíteni, de ismert, hogy pl. a *tél temetése* érdekében a *kiszebábut* is többnyire elégetik, vagy vízbe „ölik”.)

A. Falk-Rønne az új-guineai melanéz népcsoportú *fore* törzsben (is) pusztító gyilkos kórral, a *kuruval*³² kapcsolatban írta: „Ahhoz, hogy valakit kuruval »verjen« a varázsló – fore felfogás szerint –, meg kell kaparintania egy tárgyat, amellyel a megbűvölendő személy fizikai érintkezésben állt. Ne feledjük, sok fore ma is sziklaszilárdan hisz abban, hogy ellenségét kuruval bűvölheti, s így megölheti; tehát abban a reményben úzik itt a mágiát, hogy ellenségeiknek ártanak vele.”³³

J. Bjerre írta: „Maguk a foreik a betegséget annak tulajdonítják, hogy valaki a halálukat kívánja és varázslattal megrontja őket. Szerintük a megrontó ellop valamit attól, akinek a halálát kívánja – pár szál haját vagy egy darabka szövetet –, és ezt levelekbe göngyölve eldugja egy rejtekhelyen, például egy folyó partján. Mindennap észrevétlenül odamegy, előveszi az eldugott tárgyat, és hevesen rázza, miközben varázsigéket mormol. Ezt naponta megismétli mindaddig, míg az ellopott holmi tulajdonosa reszketni nem kezd a kuru-betegségtől.”³⁴

³¹ J. Lips, 1962, 354.

³² Kuru, vagy „kacagóhalál” = a déli tengereken, elsősorban Új-Guinea fore-törzsében élő nők és gyerekek fertőző betegsége, amely járványszerűen terjedt, és gyakran egész falu népességét kiirtotta. Jellege: *spongiform encefalópátia (szivacsos agyvelőbántalom)*. Fő tünetei: *progresszív kisagyi ataxia* (a mozgás koordinációjának hiánya), amely együtt jár a törzs, a végtagok és a fej finom remegésével, s amely erősödik az akaratlagos tevékenység alatt, vagy ha a beteg izgatott. A mozgásképesség fokozatosan leépül. *Konvergáló strabizmus* (összetartó kancsalság) gyakran észlelhető ebben a stádiumban. Későbbi tünet a *dysarthria* (a hangok megalkotásának és a szavak kiejtésének zavartsága). Végül a beteg már ülni sem tud, elgyengül és éhezés vagy másodlagos fertőzés következtében meghal. Lefolyása: 6-9 hónap. A betegség 1920 előtt Új-Guineában nem fordult elő. A nőket ebben az időben vonták be a kannibalizmus rítusába. A halottak agyát, amely a kórokozót nagy töménységben tartalmazza, a nők és a gyerekek kapták. Egy feltevés szerint, a juhok *scrapie* vagy *surlókor* betegsége kórokozójának egy variánsa lehet, amely az emberi *Creutzfeldt-Jakob-betegséget* okozza, s amelyet fertőzött juhok fogyasztásával lehet megkapni, de az anya gyermekének is átörökítheti. (Valószínű, hogy a kannibalizmusnak áldozatul esett hittérítők hurcolták be Európából.) Nász I., 1988, 372-374. A kórokozó: *szubvirális* ágens: PRION. (Fertőző fehérje PR – ION, utóbbi a *virion* (sejten kívüli fertőzőképes vírus, amelynek ebben az állapotában még csak egyfajta nukleinsava van). *Proteáz* rezisztenssé válik a saját *membránfehérje*. A 240 °C-t is kibírja, úgyszintén az ultraibolya és gamma-sugárzást, tehát nagyon rezisztens! Hazánkban 30 évnél régebből 130 ilyen beteg ismert.

³³ A. Falk-Rønne, 1978, 87-88.

³⁴ J. Bjerre, 1973, 85.

J. G. Frazer „Az Aranyág” című könyvében azt írta, hogy kétféle mágia ismert: „[...]a pozitív mágia nemcsak pozitív előírásokat tartalmaz, hanem negatívokat, vagyis tilalmakat is. Nemcsak azt mondja meg, hogy mit kell tenni, hanem azt is, hogy mit nem szabad tenni. A pozitív előírás ezt a szabályt állítja fel: »Tedd meg ezt és ezt, hogy ez és ez következzen be«; a negatív mágia pedig ezt mondja: »Ne tedd ezt és ezt, ha azt akarod, hogy ne történjék meg veled ez és ez.« Ez a tilalom a tabu – írta G. Cocchiara –, amely Frazer szerint a rokonszenvi mágia sajátos alkalmazása a hasonlósági és az érintkezési törvényekkel. És végül ez a két szabály nem más, mint egy nagy és vészes illúzió, a képzettársítás téves felfogásának két ellentétes oldala vagy két pólusa.”³⁵

A Frazer–Cocchiara „párbeszédéből” is érzékelhető, hogy a woodoo-halál szövevényes jelentésének megközelítéséhez a mágia fogalmát sem egyszerű értelmezni, és legalább vázlatosan föltétlenül ismernünk kell azokat a személyeket, akik a csoportjukban a mágiával foglalkoztak. Azok az emberek, akik a korábbi évszázadokban, évezredekben a közösség *varázslói* voltak, legtöbbször nem egyszerű *vajákosok*, *gyógyítók* vagy *tudók*, hanem az egyén vagy közösség és a szellemvilág között kapcsolatot teremtő *sámánok*, ill. *táltosok* –, ahogy az ősmagyar mitológiában hívták őket. A közép-nyugat-afrikai Ghanában az ilyen, *védő talizmánnal* rendelkező személyek *fétisdoktor* néven ismertek.

A. P. Elkin az ausztráliai törzsi mágust *orvosságos-embernek* nevezte és így írta le: „Általában az orvosságos-emberek is médiumok. Képesek arra, vagy legalábbis képesek lehetnek arra, hogy kapcsolatban álljanak a szellem- és az égi-világgal, hogy lássák a halottak, sőt az élők szellemeit is. Valójában azt tartják róluk, hogy időnként maguk is szellemi természetűek: képesek arra, hogy láthatatlanul röpjeljenek, s megtudják, mi történik a távolban. Mindebben kétségtelenül az álmok és a víziók, valamint a pszichikai élmények bizonyos fajta értelmezését kell látnunk – olyan értelmezést, amelynek fontos hatása van a viselkedésre: alátámasztja az orvosságos-emberek hatalmát, megnöveli a befolyásukat, egyszóval: a társadalom szemében értékesebbé teszi őket. Ily módon olyan híddá válnak, amely az élőket és a holtakat, a megtestesült és a meg nem testesült szellemeket, valamint a földi- és az égi-világot köti össze.”³⁶ Máshol még ezt jegyzete föl róluk: „Az orvosságos-emberek nem imposztorok. Maguk mögött tudják a közösség hitét és hiedelmeit.”³⁷

³⁵ G. Cocchiara, 1965, 157.

³⁶ A. P. Elkin, 1986, 241.

³⁷ A. P. Elkin, 1986, 246.

A megállapítás egyáltalán nem ilyen egyértelmű. A mágiával rendelkező embert, ha rábizonyítják, hogy a csoportjuk vagy annak valamelyik tagja ellen fekete mágiát alkalmazott, elpusztítják. Ebben az ősi magatartásformában, a *vádöszönt*, illetve ennek egyik kulturális formáját, a középkori *boszorkányüldözéseket* látom továbbélni. J. Bjerre Új-Guineából a *boszavi* törzsből hoz egy példát. A faluközösség megölt négy embert. „A meggyilkolt négy áldozatot azzal gyanúsították, hogy varázslattal rontották meg törzsük néhány tagját, akik hirtelen súlyosan megbetegedtek. Ezért a törzs férfiai elhatározták, hogy a négy embert megölik. Dorongokkal és kövekkel ütötték agyon őket. A gyilkosságban a törzs valamennyi férfitagja részt vett, még kilencéves kislányok is.”³⁸

M. Harner szerint varázsló vagy sámán nemcsak korábbi korokban működött. A samanizmus máig él, és akik a sámánmesterség birtokában vannak, bizonyos erőbehatásokkal másokat megbetegíteni is képesek. Így fogalmazott: „Az erőbehatolások mint átadható betegségek, a leggyakrabban városi közegben, a legsűrűbb népesség esetében jelentkeznek. Az S[ámáni] T[udatállapot] szerint sokan – anélkül, hogy tudnának róla –, rendelkeznek azzal a rejtett képességgel, hogy személyes erejük kitörésével másoknak ártsanak. Ez megtörténhet például olyan fajta érzelmi kibillentség állapotában, mint a düh. Amikor arról beszélünk, hogy valakiből »sugárzik a rosszindulat«, rejtetten a sámáni szemléletre utalunk.”³⁹

P. Vitebskyt idézzük: „Az, aki meg tudja győzni a szellemeket, hogy valakit meggyógyítsanak, arra is rá tudja venni őket, hogy támadjanak, ezért sok társadalomban a sámán gyógyító szerepe és varázsló volta egyébe olvadt. Egy alaszakai eszkimó sámán egyszer »megfojtotta« riválisa képmását, s a következő bálnavadászati szezonban ezt a riválist egy szigonykötél a mélybe rántotta. Az ilyen sámánok összegyűjtik az elhalt állatok csontjait, bőrét, inait, majd életet lehelnek beléjük, és halálos küldetéssel útra engedik őket. Ezt a varázslást *tupitkaq*nak hívják[...]”⁴⁰

Az ártó bábuk, szobrok neve itt *tupilak*. Erről így írt P. Vitebsky: „Tupilak a neve a grönlandi sámán készítette figurának, amelynek segítségével bajt lehet hozni az ellenségre.”⁴¹

³⁸ J. Bjerre, 1973, 107.

³⁹ M. Harner, 1997, 142.

⁴⁰ P. Vitebsky, 1996, 89-90.

⁴¹ P. Vitebsky, 1996, 111. (A szöveg az ott bemutatott tupilak szobor magyarázata.)

Az ártó szobrok, figurák elkészítése is különös: „Az ártó tupilak elkészítéséhez a sámán sírokból kiszedett emberi csontokat használ, ha lehet, akkor egy gyermekkoponyát. Beleteszi a csontokat egy bőrbe, és életre kelti.”⁴² Mint azt P. Vitebsky fogalmazta, a sámán, mint a woodoo-halál kiváltója, valójában „nem annyira *pszichoterapeuta*, mint inkább *szocioterapeuta*”.

Az ártó bábuk más kultúrákban más néven ismertek. J. Laude írta a *fétisszobrok* elterjedéséről⁴³: a „[...]szöges szobrok, amelyek a kongói kultúrák egész területén elterjedtek, de különösen a tengerparton használatosak.

[...]mágikus hatalmukat a bennük lakozó és a természettől kapott erőknek köszönhetik. A fétissé változtatott szobrok hatalmukat természetfeletti képességű személyek (például a gyógyító-varázsló *nganga*) speciális beavatkozása által nyerik[...]

A *nganga* felhasználhatja a fétist pusztán a varázslás céljaira: rontásra, a betegség vagy a halál távolból való felidézésére.”⁴⁴

Bodrogi Tibor könyvének, az afrikai néger törzsi művészettel foglalkozó részében, a 312. képről írta: „A szobrokba vert szögek, nyílhegyek, kések, fémdarabok jelentéséről eltérő adataink vannak, minden valószínűség szerint a *nkiszi* erejének, hatékonyságának a növelésére vagy figyelmének a felkeltésére szolgálnak. A *nkiszi* kultuszhoz *áldozatok* tartoznak, melyek között véráldozat, korábban emberáldozat is előfordult.

E *fétisek* kidolgozására aránylag kevés gondot fordítanak, legfeljebb a fej finomabb megmunkálásával törődnek.”⁴⁵

Ami számunkra különösen fontos ebben a leírásban, az az, hogy ezeket a szobrokat emberáldozatra, tehát egy ember halálának kiváltására is felhasználták.

⁴² P. Vitebsky, 1996, 113.

⁴³ „A szó a portugál nyelvből származik, ahol a *feiticao* szó mesterkéllet jelent, de később főnévként a bűbájosság, varázslat értelmet vette fel.” A szó ilyen formában 1760-tól Franciaországból ismert. Pejoratív értelművé vált. „[...]a fogalom a kongói *nkiszi* szónak az első európai utazók által adott fordítása. A *nkiszi* nem csupán kis szobrot, hanem szarvat, kagylót és sok mást is jelent[...].” Gyűjtőfogalom minden varázslásra fölhasznált tárgyra. J. Laude, 1972, 172-173. p.

⁴⁴ J. Laude, 1972, 173.

⁴⁵ Bodrogi T., 1981, 1: 218.

A bábuk mellett Ausztráliában egyszerű botokat, rámutató pálcákat, csontokat, vagy háromszögletű lapokat is használtak. H. Damm írta: „A »rámutató botocskák« a kihegyezett fapálcikák vagy kengurucsontok használata Ausztráliában legfőképpen a kontinens belső részére jellemző. Ezek a tulajdonképpeni varázseszközök egy ember életének kioltására. Ha a gyilkosságot elhatározták, a varázsló megbízóival együtt titokban elhagyja a táborn, hogy a sajátos ceremóniát végrehajtsa. A megbízó előre hajló felsőtesttel a földre térdel, a varázsló pedig keresztbe fekszik a hátán. Így a kívánság és az akarat eggyé válik, és csak a rámutató pálcika, ez a mágikus eszköz kell ahhoz, hogy az áldozatra átvigyék. A varázsló jobb kezében tartja a hegyes pálcikát, amelyet többszörös hajfonattal a könyökéhez kötözött. Az ellenség táborhelye felé dőf vele, és így szól: »Teljenek meg csontjaid pálcám mérgeivel, hogy húsod megrohadjon és bűze odacsalja a férgeket, hogy felzabálják. Málljanak szét csontjaid és emésztődjenek el, mint víz a sivatagi homokban, hogy szellemed semmit se találjon meg belőlük. Szárítsa ki a szél bőrödöt, tegye ráncossá, mint falevelet a tűz forrósága, és szárítsa ki véredet, miként a tócsák iszapját.«⁴⁶

A. P. Elkin idézem: „Középnnyugat-Queenslandben a *rámutató-csont* helyett *háromszög alakú gyöngyházlapot* alkalmaztak egy olyan mágikus rítusban, amelyet az Északi Területről vettek át. Míg az áldozat alszik, támadója olyan közel megy hozzá, amennyire csak tud, s a fegyvert egyik sarkánál fogva, kinyújtott karral az áldozat felé tartja, majd két vízszintes és két függőleges mozdulatot végez vele, ami a torok elvágását és a gyomor felhasítását szimbolizálja. De ez az eljárás igen veszélyes, mert ha a vízszintes mozdulat túlságosan nagy, ártatlan személynek is ártalmat okoz; ezért a mágiát végző személy másik kezét feltartja, megszabva vele a mozdulat határát.⁴⁷

A woodoo-halál előidézéséhez nemcsak szobrot, bábút, pálcát stb. használtak föl. Dömötör Tekla hazai példát ismertetve, a következőket írta: „A rontás egyik legprimitívebb és egyben legelterjedtebb formája a megrontandó személy képmásának elkészítése és elpusztítása. Szinte alig van olyan nép, amely ilyesfajta eljárást valamely történeti korban nem ismert. Ezt természetesen titokban csinálják, éppen ezért a múzeumokban csak ritkán találunk ilyen képmást. Ma inkább a gyűlölt személy fényképe segítségével történik a rontás. Magam is találkoztam néhány évtizeddel ezelőtt saját fényképpemmel, ahol mindkét szemem ki volt szúrva.⁴⁸

J. Lips írta: „Európai falvakban még manapság is megtörténik, hogy a megcsalt lány éjfél idején átszúrja a csalfa szerető képét vagy egy e mellett álló gyertyát, miközben ezeket a szavakat mondja: »Átszúrom a fényt, s vele a szívet, melyet szerettem.« És ekkor szentül hiszi, hogy boldogságának megrontója valóban belepusztul ebbe a »sebbe«.⁴⁹

⁴⁶ H. Damm, 1961, 95-96.

⁴⁷ A. P. Elkin, 1986, 238.

⁴⁸ Dömötör T., 1981, 145-146.

⁴⁹ J. Lips, 1962, 352.

Közismert, hogy amikor barátok, szerelmesek, házaspárok összevesznek, közös útjaik végleg elválnak, a korábban készült fotóról, amelyen együtt szerepelnek, a másik képét levágnak, és ezt széttépik, elégetik, kidobják. A cél az, hogy a meggyűlölt személyt még fényképen se lássák többé. Ennek a cselekedetnek mélyebb, lélektani motivációja nyilvánvalóan a másik ember egyfajta megsemmisítése.

A halott is válhatott *ártó fétissé*, amelyet ártalmatlanítani kellett valamilyen hegyes tárgyak beleszúrásával. „Különösen félték a gyermekágyban elhunyt asszony holttestétől, mert azt tartották, hogy az hazajár gyermekeihez; ezért ruhájába tüskét szúrtak” – írta Dömötör Tekla.⁵⁰ (Ez a szokás messze vezet. Már a neolitikumtól kezdve az eltemetett fejét, végtagjait levágták, mellkasát nyíllal, dárdával átszúrták, tetemére vagy sírhantjára köveket helyeztek, hogy ártó szelleme ne kísértsen.)

A rontóbábukat gyógyításra is fölhasználják, pl. a kelést *megkerekítik* velük, és kimennek egy útra, ahol úgy dobják a hátuk mögé, hogy nem néznek utána, máskor pedig elégetik, elássák stb. Kiss Lajos írta Hódmezővásárhelyről:

„Kilenc kis rongybabával kerekíti meg, ahol sebes a feje, és hajnalban a keresztjárda közepén szórja szét, aki belelép vagy fölveszi, ráragad a nyavalya.”⁵¹

A gyógyítás, vagy *bajelhárítás* az esetek jelentékeny részében tehát azzal jár együtt, hogy a mágia során csak úgy szabadul meg a betegségtől, ha azt valaki átveszi, átvállalja, ill. valakire „átragasztja”.

Woodoo-halált a fekete mágiában egyéb különös *tárgyakkal* is ki lehet váltani. A. P. Elkin az Ausztrália egyes vidékein honos szokás kövekké, kristályokká végzett változatát a következőképpen írta le: „Ha egy ember ma megdörzsöli vagy megüti ezt a tárgyat, és arra készíti a benne levő ártó mágiát, hogy menjen és sújtson le az ellenségre, el tudja érni, hogy a szóban forgó ember ugyanazt a betegséget kapja meg, mint amiben korábban a hős szenvedett[...]. Annak a két törzsnek a vidékén, ahol ezek a kövek előfordulnak, e kövekre »rá is énekelnek«[...]

Az elküldés legegyszerűbb formája az, amikor egyszerűen csak elvégzi a »ráéneklést«. Az ének természetesen hagyományos, de rajta keresztül az énekesek saját óhajukat fejezik ki. Általában ezt a formát szokták választani egy csoport tagjai, amikor valakire azért akarnak büntetést kiszabni, mert az antiszociálisan viselkedett, például megszegett egy incestus [vérfertőzési]-tabut.⁵²

⁵⁰ Dömötör T., 1981, 220.

⁵¹ Kiss L., 1958, 167.

⁵² A. P. Elkin, 1986, 236.

Különös eljárás mások megsemmisítésére az, ha magunk fizikai áldozatot hozunk érte, és ez a mágiából ismert *ráböjtölés* szokása volt. „A ráböjtölés technikája az, hogy amennyiben egy ellenségünket el akarjuk pusztítani, vagy legalábbis megbetegíteni, vagy egy tolvaj kilétét felfedni, akkor egy bizonyos időben, tehát a hét egy napján [leggyakrabban hétfőn], egy meghatározott időszakon belül teljes vagy részleges böjtöt fogadunk. Az időszak végén ellenségünk megbetegszik, vagy pedig egyenesen meg is hal. Tehát önmagunk sanyargatásával kényszerítjük a természetfelettieket arra, hogy kívánságunkat teljesítsék.

A ráböjtölés nem tartozik Magyarországon a ritka jelenségek közé, nagyon sokszor azonban nem szóltak róla. A böjtöt fogadók ugyanis maguk is tudják, hogy amit tesznek, az nem nagyon dicsérendő dolog, és inkább hallgatnak róla[...]⁵³

Pócs Éva válogatásából idézek: „Haragosukra »ráböjtöltek«: meghatározott napokon nem ettek, nem ittak; ezzel halálát okozták. A böjt napján, szüette deszkán két égő gyertya között térdelve kellett mondani:

Úgy száradjon ki a világból,
mint ahogy e deszka kiszáradt.

Vagy:

Úgy apadjon ki a világból,
mint ahogy apad ez a gyertya.”⁵⁴

Tehát a *szavaknak is van erejük*, a velük való rontás az *orális mágia*. Itt azonban el kell mondanom, hogy abban az esetben, ha valaki egyébként is sovány, *aszténiás*⁵⁵ és szigorú böjtöt vállal, vagyis *koplal*, néhány nap múlva, amikor a szervezete radikálisan hozzákezd tartalékainak lebontásához, ennek az élettani folyamatnak kísérő jelenségeként bódult, de kellemes, *eufóriás* állapotba kerülhet. Hatására akár azt is elképzelheti, hogy böjtölésének eredményeként a rosszakaróját megsemmisítette.

Előfordult, hogy woodoo-varázslással az áldozatot undort keltő, üldözött *állattá változtatták*: varangy, kígyó, dögevő ragadozó lett belőle, és a hiedelem szerint, a vadonban magányosan, kitaszítva, állatként élte le életét, vagy pusztították el. Ismét mások magukat „varázsolták” állattá. (Ezekben az esetekben pozitív állatok, elsősorban *totemállatok*, mint pl. az erős medve szerepeltek.) Mindenesetre, ha tovább élt is, de állatként kellett léteznie, s ezek szerint mint ember, az emberi élete nyilvánvalóan megszűnt, „meghalt”. M. Harner írta: „Az ősi sámánhit, amely szerint valaki képes állattá változtatni magát, Nyugat-Európában egészen a reneszánszig fennmaradt. A keresztény egyház az ilyen dolgokkal foglalkozókat persze varázslónak,

⁵³ Dömötör T., 1981, 156.

⁵⁴ Pócs É., 1986, 14-15.

⁵⁵ Az ógörög megfigyelések óta tudjuk, hogy a sovány alkatúak között egyébként is több az izzága, könnyen felizgatható, bosszúálló, mint a piknikus, derűs, hízásra hajlamos emberek között.

boszorkánynak és boszorkánymesternek kiáltotta ki, és az Inkvizícióval üldöztette.”⁵⁶

A fekete mágiával kiváltott woodoo-halál végül is a társadalmi csoport békéjét bolygatja meg. A végső cél az, hogy a rend helyreálljon. A. P. Elkin ausztráliai tapasztalatából idézünk: „Általában a fekete mágia bizonyos formái meghatározott betegséget és halált okoznak, így az orvoságos-ember el tudja dönteni, milyen mágiáról van szó, s ha lehetséges, megszünteti: megpróbálja a beteg lelkét visszaszerezni, őt magát feléleszteni. Ha azonban a beteg gyógyíthatatlan, az orvoságos-ember »vizsgálat« útján deríti ki, hogy ki alkalmazta a mágiát. A csoport így elégtételt vesz a halottért, minekutána helyreáll a rend.”⁵⁷

2. A magyar népballadák woodoo-halált halt hősei

A magyar, de a legtöbb nép költészetében, mesevilágában föllelhetők azok a hősök, akik woodoo-halállal pusztultak el. Legtöbbet a *bánat öl meg*. A bánat egyébként, mint pszichológiai, érzelmi ok máig öl, és változatlanul szerepel a woodoo-halállokok jegyzékén. Nagyon sok idős ember például képtelen feldolgozni házastársa halálát, és rövid időn belül bánatában utána megy. Mások nem tudják elviselni családtagjaik megalázó bánásmódját; de bánatot okozhat az elhibázott élet miatti keserűség, anyagi csőd, sikertelenség stb. is.

Dr. Katona Imre folklorista magyar népballadáinkra hívta föl a figyelmemet, és ezt írta: „A balladákban nagyon gyakori a szerelmi bánat, elutasítás, tilalom stb. miatti hirtelen halál, melynek nem öngyilkosság az oka.”⁵⁸ A továbbiakban (csupán ízelítőül) Vargyas Lajos könyvéből néhány vonatkozó népballadát betűhíven, az eredeti helyesírás szerint idézek.

A „Halva talált menyasszony”⁵⁹ c. népballadánkban a lányt a bátyja eladja Törökországba, és a menyasszony bánatába belehal:

„7. Bátyám, kedves bátyám, minek adtál engem
A Törökországba, ja pogány kezibe.
Inkább adtál volna legkisebb szolgálodhoz,
Legkisebb szolgálodhoz, vagy felajtárodhoz⁶⁰ [...]

10. Bément palotába, ott mindjárt meg is halt.
Szeme bé van humva, szája bé van fogva.
Gyönyörű két karja mejjére van rakva.

⁵⁶ M. Harner, 1997, 85-86.

⁵⁷ A. P. Elkin, 1986, 237.

⁵⁸ Dr. Katona I. levelének kelte: Budapest, 1997. jún. 1. Városi Levéltár Hódmezővásárhely. A XXXI. fond 4. számú anyaga: Szentí Tibor író, néprajzkutató iratai. (2060-tól kutatható.)

⁵⁹ Vargyas L., 1976, 2: 148-163. (Nyírvasvári, 1968-as Vargyas gyűjtésből.)

⁶⁰ Felajtár = fullajtár = küldönc.

Gyönyörű két karja mejjére van rakva.
Sok szép lány-mátkáji végigsiratgassa.”⁶¹

A litván balladaváltozatban mint „Halva talált menyasszony”, „Kényszerített menyasszony” szerepel.

Vargyas ezt írta: „[...]az idegenbe férjhez adott lány már a bejelentéskor tiltakozik, megjósolja halálát, vagy búcsúzik környezetétől [...]”⁶²

A gyűjtemény 13. sz. balladája, a „Nászmenetben haldokló menyasszony”, az előző, 12. számú balladához hasonló típus.⁶³

A *szögedi* bíróné eladja lányát „Egy pár pohár boré” ifjú Török Jánosnak. A lány könnyörögve így jelzi bekövetkező halálát:

„7. Lányok, lánypajtásim,
Kérjétek az Istent,
Mikó értem gyűnnek,
Hideg borzongasson;
Ha fél útra visznek,
Ki is tericsenek!”

A lányért aranyhintó jön, és

„10. Mikó odaértek:
A hideg kirázta,
Hogy fél útra vitték:
Halál hideg rázta.

11. Kijátya, kijátya
A nyoszojú asszony:
Lassúj mög, lassúj mög
Ifjú Török János:
Me mán elhanyatlik,
A mi mönyasszonyunk!”

A ballada 12. versszakában:

„[...]mán mingyá möghal
A mi mönyasszonyunk!”

A 13. versszakában:

„Me mán úgy is möghalt

⁶¹ Vargyas L., 1976, 2: 150.

⁶² Vargyas L., 1976, 2: 162.

⁶³ Vargyas L., 1976, 2: 164-182. (A Torontál megyei Szajánban Kálmány gyűjtötte 1882-ben.)

A mi mönyasszonyunk!⁶⁴

A balladát elemezve, Vargyas Lajos azt írja, hogy „[...]a lány végül beleszeret az idegenbe, akitől láthatlanba irtózik, s már nem tudja visszafordítani a *megkívánt halált*[...]”

Déli és délnyugati szomszédainknál az egyik változatban „Marát férjhez adja anyja a dunamenti Jivanhoz. Barátnői figyelmeztetik, hogy az már kilencszer nősült, de egyikkel sem tudott egy éjszakát eltölteni, mert minden menyasszonya meghalt.”⁶⁵ Hasonló fordulatokkal építkezik a gyűjtemény 14, 15, és 16. balladája is.

A 38. sz. gyűjtés „Pogány király leánya”⁶⁶ címen ismert, amelyben az öreg király megölette az ifjút, lánya szeretőjét:

„[...]Hogy meglátá szép Julia,
Hogy megölték az ifiat
Fejét földre csüggesztette,
Magát halni eresztette.”⁶⁷

A ballada angol változatában a lány teherbe esik a konyhafiútól, és erre a lány apja megöleti a kuktát. A társadalmi különbség miatt történt a tragédia, amelyen (szimbolikus értelemben) felülkerekedik a fiatalok szerelme. A gonosz apa a fiú szívét arany csészében elküldi lányának. „Az könnyeivel megmossa, s meghal az ismert szavakkal: »Te meghaltál értem, én meghalok érted.«” („Since he’s died for me, I’ll die for him.”)⁶⁸

Más változatokban a két halott szerelmes így találkozik egymással: „Sírjukból fák nőnek és összeölelkeznek.”⁶⁹

Hasonló ehhez a gyűjtemény 9. sz. balladája, a „Két kápolnavirág”⁷⁰, amelyben a társadalmi különbség miatt Kádár Kata meghal, mert Gyula Márton szerelmével annak anyja nem engedi, hogy egybe keljenek. A lány gyors halálát követően a fiú tóba öli magát. „Az egyik ifjút temették az oltár eleibe, a másikat a háta mögé.” Hamvaikból két kápolnavirág nőtt ki, és összefonódtak, de a fiú anyja letépte őket.

A 47. sz. ballada: „Az esküvőre hazatérő kedves.”⁷¹ Ebben a történetben a szerelmeseket a katonaság választja el egymástól. A György(ike) nevű fiú elmegy 3 évre, de a lány nem várja meg, és közben férjhez megy.

„7. [...]De nem sok üdöre Györgyi megtérüle,

⁶⁴ Vargyas L., 1976, 2: 165.

⁶⁵ Vargyas L., 1976, 2: 173.

⁶⁶ Vargyas L., 1976, 2: 353-357. (Székelyföld, Kriza J. gyűjtése.)

⁶⁷ Vargyas L., 1976, 2: 353.

⁶⁸ Vargyas L., 1976, 2: 355.

⁶⁹ Vargyas L., 1976, 2: 357.

⁷⁰ Vargyas L., 1976, 2: 111-121. (Udvarhelyszéken 1865-ben Kriza János gyűjtötte.)

⁷¹ Vargyas L., 1976, 2: 397-398. (Lészped - Moldva, 1955-ben Kallós Zoltán gyűjtötte.)

Kérdi édesannyát, hol van Ilonacska.

8. Elvannak, elvannak, a templomba vannak,
Áll az oltár előtt, eskíti meg a pap.
Akkor szegény Györgyi búsan elindula,
Lájsa még Ilonát eccer a templomba.
9. Mikor Ilonacska meglátta Györgyikét,
Szüve megszakadott, s abba hejbe meghott.
Szalad Györgyi, szalad, néjze meg Ilonát.
Szüve megszakadott, s Györgyike es meghott.”⁷²

A balladának ismert a francia, olasz és német változata is. A francia szerint, míg a fiú katona, az apa egy öreghez erőlteti a lányát. „Az esküvőre visszaérkezik a fiú, karjaiban meghal a lány, utána bánatában a fiú is.”⁷³

A 48. számú ballada címe: „Magyari császár Lázár fia.”⁷⁴ A fiúnak, Lázárnak, és a lánynak, Erzsébet mátkájának

„Z apjik nem engedték,
Hogy egymást szeressék[...].”⁷⁵

A fiú többszöri kísérlet után végre rátalál a mátkájára:

- „18. Ő es csak bémene
Belső kamarába,
Ő es csak kegapá
Erzsébet mátkáját.
19. Tested a testemvel
Egy sírba heverjen,
Véred e véremvel
Egy árokba folyon[...]
22. [...]S ők ott maradának,
Emíg meghalának.”⁷⁶

⁷² Vargyas L., 1976, 2: 397.

⁷³ Vargyas L., 1976, 2: 397-398.

⁷⁴ Vargyas L., 1976, 2: 399-402. (Klészse - Moldva, Kallós Z. gyűjtötte 1955-ben.)

⁷⁵ Vargyas L., 1976, 2: 399.

⁷⁶ Vargyas L., 1976, 2: 400.

A gyűjtemény 50. sz. balladája a „Két rab lány.”⁷⁷ A történet szerint, a törökök, tatárok a két szép lánytestvért: Szabó Erzsit és Katát elrabolták. A lányok 33 év múlva visszatérnek a szülői házhoz, ahol éppen nagy vigasság van. A lányokat nem ismerik föl, és nem engedik be a házba, csak a „grázsdba”, a jászolban hálhatnak meg.

- „10. Benn a házba vigadoznak,
 Künn a grázsdba siratoznak:
 Jaj te kedves, jó testvérem
 Mét hagyta magamra ingem! [...]
12. Szabó János édesapánk,
 Jöjjön kend es édesanyám
 Szabó Erzsi halálára,
 Egész világ csudájára! [...]
15. Mire odaére apja,
 Szabó Kata es meghala [...]
17. Sirathatja, gyászolhatja,
 Mind a kettő meg van halva,
 Többet fel nem támaszthatja
 Mét nem csapták bé a házba!”⁷⁸

A 68. sz. ballada címe. a „Csudahalott”.⁷⁹ Idézünk belőle:

- „2. Fijam, fíjam, Bálind vitéz,
 Még ne halj szép Ilonaér.
 Ilonának szépségeér,
 Sárga-bodor gyöngyhajaér [...]
5. Fijam, fíjam, Bálind vitéz,
 Szivéd-i fáj, fejed-i fáj?
 Sēm szivem fáj, sēm fejem fáj,
 Mēghalok szép Ilonajér.
 Ilonának szépségejér,
 Sárga-bodor gyöngyhajáér [...]
10. Csináltattam hírharangot,
 Húzasd még a halálodra [...]
11. Csináltatott hírharangot,

⁷⁷ Vargyas L., 1976, 2: 406-408. (Lészped - Moldva. Kallós Z. 1957-es gyűjtése.)

⁷⁸ Vargyas L., 1967, 2: 407.

⁷⁹ Vargyas L., 1976, 2: 463-474. (Zsére - Nyitra. Manga J. 1938-ban gyűjtötte.)

meghúzatta halálára[...]

⁸⁰

A ballada skót változatában „Halálos betegen fekszem egy leány szerelmétől.”⁸¹ Más magyar ballada-változatokban a fiú a halálát tetteteli, és fölfekszik a ravatalra. Eljön hozzá a lány megsiratni. Ekkor a fiú „ölön kapta”, de „[...]a fiu meghalt, megrepedt [a szíve] örömeiben, a leánynak meg meghasadt a szíve bánatában. Mind a ketten meghaltak.”⁸²

3. Korszerű hazai woodoo-halálfélék

Tanulmányomban nem a klasszikus woodoo-halálnemekkel kívánok foglalkozni – ezeket a teljesség igénye nélkül, csak vázlatosan volt szükséges érinteni –, hanem a varázslásmentes egészségkárosító, életre törő *korszerű társadalmi halállal*, ill. a belső késztetésből származó, ún. *feladott étellel*, amelyeknek szintén több változata ismert, és valamennyit a *kitaszítottság* hozza létre. Ezekből tehát kikopott a mágia, és helyette többnyire *tudatos lélektani fegyver* alkalmazásával élnek, vagy egyszerűen a *közömbösség* pusztító erejével; s ez a közösségi befogadásra éhes ember elhanyagolásával, magára hagyásával, ill. *elvetésével* jár együtt. Ha különösképpen nem bántják, de megvonják tőle a *társadalomba kapaszkodásának* lehetőségét, önpusztító- vagy mások által elkövetett, tehát bűnre utaló bizonyítékok nélkül, nyomorultul elpusztul.

Annnyit azonban le kell írnom: nem vagyok teljesen biztos abban, hogy az embernek például a saját magán végrehajtott woodoo-halála nincs-e kapcsolatban valamilyen, a természettudományok által is magyarázható lelki, érzelmi jelenséggel, mint pl. az *autoszugesztióval*, erős fölindulás, teljes halálvágy, rémület, reményvesztés, révület stb. során elért különleges *mentális állapottal*. Karasszon Dénes orvostörténész az e tárgyban hozzám írt leveléből idézek: „A jelenség szakmailag a *posthypnoticus suggestio* [hipnózis utáni sugallás] körébe tartozik.”⁸³ Ezen a megállapításon aligha vitatkozhatunk.

Érdeemes figyelembe venni Róheim Géza egyik, a Göcsejben gyűjtött anyagának részletét, amikor a haldoklót körülveszik, mindenki készül az elmúlására, de ő még nem akar meghalni, s végül maga az elmúlás küszöbén álló próbálja siettetni halálát. Ekkor „Megtörténik, hogy a beteg leugrik az ágyról és odaszól a körülötte siránkozóknak: »Meg akarok halni, terítsenek

⁸⁰ Vargyas L., 1976, 2: 463-464.

⁸¹ Vargyas L., 1976, 2: 470.

⁸² Vargyas L., 1976, 2: 464-465. (Nyírvasvári - Szabolcs. Vargyas gyűjtése 1968-ban.)

⁸³ Dr. Karasszon D. levele kelt: 1997. máj. 28. Magyar Orvostörténelmi Társaság. (A levelet a Városi Levéltár Hódmezővásárhely, a XXXI. fond, 4. jelzete alatt: Szentí Tibor író, néprajzkutató személyes iratai között őrzi.)

hamar szalmát a földre, adjanak kezembe gyertyát«, és alig hogy lefekszik – meghal.”⁸⁴

Hárdi István érdekes példákat említ: „A. Bombard szerint – írja – a hajótöröttek 90 %-a a mentőcsónakban az első három napban a félelemtől hal meg, a kétségbeesés és a pusztulás gondolatától, a reménytelenségtől.

Az ilyen halál tanulságos példája egy hűtőkocsiba bezárt férfi esete. Amikor reggel a vagon kinyitották, halálra fagyva találták. Utánanézték a történeteknek s kiderült, hogy a hűtőszerkezet nem is volt bekapcsolva. Tehát a szerencsétlen a fagyhalál összes tüneteiben pusztult el, annak a pusztá elképzelése és átélése nyomán.”⁸⁵

3.1. Az egyéniségérlelő tényezők hiánya, amelyek a woodoo-halált is kiválthatják

Az ember egyik ősi ösztönkésztetése a *megkapaszkodás*. Születésünkkor ezt a *Moro-reflexben* nyilvánítjuk ki, majd kapaszkodunk az édesanyába, nevelőszülőbe. Később a biológiai kapaszkodásunkat felváltja a lélek kapaszkodási hajlama, amely előbb a barátszerzéssel, majd a tizenéves korban, a párválasztási szerep megjelenésével kezd kiépülni.

Kapaszkodhatunk ősi módon lelkünkkel tárgyainkba is. Ilyenek a *kabalák*, amelyeket évtizedekig megőrzünk; magunknál, sőt testünkön viselve hordozunk (pl. medált), és elvárjuk tőlük, hogy azt a személyt képviseljék, akire emlékeztetnek bennünket. A diákok a nehéz dolgozatok írására magukkal viszik a kabala babáikat, plüss állatfigurákat stb, amelyek majd segítik őket a feladatok megoldásában.⁸⁶ Egy tiszaladányi asszony öt gyermeket nevelt fel, de idős korára egyik sem vállalta a gondozását. Ahogy lelkileg sorra elveszítette az élőket, helyettük jókora babákat készített, akikre rendszeresen mosott, vasalt, etette őket és beszélt hozzájuk. (Szó sincs elmebetegségről!) Ezek a bábuk személyesítették meg az élő gyermekeket, beléjük kapaszkodott.

[1. kép helye]

Ha ezektől a kedves tárgyaktól megfosztjuk az embereket, attól a hittől is megrabolhatjuk őket, amely hozzá segítene a cél teljesítéséhez, legyen az egy dolgozat megírása, vagy az életút végigjárása. Elbizonytalanodhatnak, magányossá válhatnak és kirekesztődhetnek.

⁸⁴ Róheim G., 1925, 159.

⁸⁵ Hárdi I., 1995, 103-104.

⁸⁶ Szentí T., 1995, 37. p. 13-14. ábra. A hódmezővásárhelyi egészségügyi szakközépiskolában a 16 éves nővértanulókat tanítva, megkértem őket, hogy a következő órára hozzák be és rakják ki az asztalra a kabaláikat. Több tucatot mutattak be. (Az 1994-95-ös évfolyam A-osztályában történt.)

A megkapaszkodásra azért van szükség, mert a szoros testi-lelki kötelék indítja el a *szereket* kialakulását. Ahogy a testnek is van fizikai tápláléka, a *léleké a szeretet*, amely nem csupán egyfajta érzelm, hanem élettanilag meghatározható, *bioelektromos sugárzó energia*, mint az anyag-energia megmaradási törvény szerint az „emberi anyag” egyik érzékelhető része.

A következő fontos állomás, hogy az egyéniség érésevel minden emberben kialakuljon a *hit*: hit önmagában, az emberben, a jövőben, a társadalomban, a munkában stb. A teológia szerint a hithez elsősorban az istenszereteten keresztül lehet eljutni. Az bizonyos, és ezt ápoló tanulóim megannyi dolgozata is bizonyítja, hogy értelmes élet csak hittel lehetséges. Polcz Alaine tanatólógus-pszichológus több művében is hangoztatta, hogy *terminális fázisba* (végső időszakba) került, a haláltól, vagy az utána elképzelt lehetőségektől féltő beteg megnyugtatója abban az esetben gyors és kielégítő, ha a *transzcendentális* (a megismerés határain túli, misztikus) életbe való hittel rendelkezik. Hárdi István írta: „Vallásos érzelmű emberek állítják, hogy aki életében vallásos volt vagy halálos ágyán »megtér«, nyugodtabban hal meg.”⁸⁷

Dr. Benedek István orvos-író egyik tévé-előadásában arról beszélt, hogy a valódi orvos nem ott kezdődik, amikor a korszerű diagnosztikus eszközök által kimutatott vizsgálati eredményeket összerakva, ezekből ítéli meg a betegséget és a szükséges gyógykezelést, hanem ott, ahol „sámán” tud lenni; *empátiával* van páciense iránt, vagyis beleérzi magát betege lelki gondjaiba, és hitet tud neki adni a gyógyulásához, esetleg a halálba való belenyugvásához.

A. P. Elkin írta az ausztráliai őslakosokról: „Ezek az emberek pontosan tudják, hogy a hitnek mekkora ereje van, s hogy elmével mekkora befolyást lehet gyakorolni a test fölött. Ők tudják, hogy amikor egy beteg testét kezelik (például kiszívják a fájó részt, csontokat vagy köveket szednek ki belőle), az csak külsődleges beavatkozás, a beteg attól még nem nyeri vissza az önbizalmát és az életbe vetett hitét. A végleges próba gyakran az, hogy a betegnek megparancsolják: keljen fel, és menjen el valahova (esetleg vízért a patakra). Ha a beteg engedelmeskedik, jobban lesz, ha nem, nincs remény az életben maradásra.”⁸⁸

B. Owen az AIDS-el, ezzel a ma még gyógyíthatatlan fertőző betegséggel kapcsolatban közölt különös adatokat. Az USA-ban egy Hastings nevű személy „egészségközpontot” létesített az AIDS-es betegek számára. „Az ügyfeleit vendégkönyvben tartja nyilván, tehát még csak nem is nevezi őket betegnek vagy páciensnek. A vendégeivel folytatott törődést sem terápiának hívja, tehát kezelni sem kezel senkit semmiféle kór ellen.”⁸⁹

⁸⁷ Hárdi I., 1995, 99.

⁸⁸ A. P. Elkin, 1986, 185.

⁸⁹ B. Owen, 1987, 230.

Hastings egyebet nem tesz értük, mint empátiás mentális beszélgetéssel hitet ad nekik, hogy ha az orvostudomány le is mondott róluk, ők nem mondhatnak le önmagukról. A HIV vírus, amely megfertőzte, ill. pusztítja a T₄ és T₈ sejtjeiket, és legyengíti a RES-t (a szervezet ellenállórendszerét) erről ugyan semmit sem tud, de a lelkiileg hitet kapott ember ezzel az egész pusztuló immunrendszerét ismét mozgósítani, a fertőző vírust pedig legyőzni képes, és ezek a betegek gyógyultan távoznak. Hastings ezután felkérte őket, hogy a megfelelő klinikákon vizsgáltsák ki magukat. „Hastings szerint valamennyi erre kért vendége kötélnak állt, megfogadták a tanácsát. És most jön az elképesztő fejlemény: mindegyiküket egészségesnek nyilvánították, a tőlük teljesen független orvosok is!”⁹⁰

Akinek van hite, kap és ad szeretetet, annak jelentős a *bizalma*. Önmagában és a társakban ezek által tud kapaszkodni. Az ember életében ezeket a fogalmakat tehát *egymásba fonódó folyamatként* tekinthetjük. Ha közülük bármelyik hiányzik, az egyedfejlődésünk során az „emberré válás”, vagy *szocializáció* megszakad, és csorbát szenved a beilleszkedés. Ezeket a fogalmakat azért kellett ismertetnem, mert ezek vezetnek el a woodoo-halál megértéséhez. Annak az embernek ugyanis, aki a korszerű woodoo-halál valamelyikét elszenved, a *megkapaszkodás–szeretet–hit–bizalom* elválaszthatatlan szövetében bekövetkezett jóvátehetetlen szakadás miatt hiányérzete támad, és a *kivetettség* állapotába kerül. Törvényszerű következménye lesz a kivédhetetlen halál.

A vázolt folyamatban a leginkább sérülékeny szál a megkapaszkodás. Egész életünk, minden percünk elszakadásokból és megkapaszkodásokból áll. Búcsúzunk a soha vissza nem térő, elmúlt perctől, amelytől elszakadtunk, és igyekszünk megkapaszkodni a következőben –, hogy csak egyetlen példát, a fizikusok által *negyedik dimenzió*nak nevezett *időt* említsem.

Fiatalabb korban, amíg valaki talajt nem vesz, általában több a megkapaszkodás, mint az elszakadás. Addig nincs nagyobb baj, amíg e két ellentétes folyamat egymást kiegyenlíti. A woodoo-halál árnya akkor kezd ráborulni az *individuumra*, amikor több elszakadást szenved el, mint amennyi megkapaszkodási lehetősége lesz. Amikor a folyamatban a szálak elszakadtak, és az egész létszövet fölfeslett; amikor az elszakadásokra válaszként a természet, a szűkebb közösség vagy a társadalom nem nyújt újabb megkapaszkodási lehetőséget, akkor kerülhet az egyén a kitaszítottság vagy önszántából eredő feladás küszköbére.

Hárdi szerint: „Az évek múltával az öregedéssel sok barátot, hozzátartozót, ismerőst veszítünk el. Az öregedő embert meglegyinti a halál közelsége. Az öregkorban közelebb érzik magukhoz a halált, s ezt az érzést a magány és az étellel való kapcsolatok gyengülése csak fokozza.”⁹¹

⁹⁰ B. Owen, 1987, 231.

⁹¹ Hárdi I., 1995, 99.

A woodoo-halált kiváltó bánásmódok és szokások, bár évezredek óta közismertek voltak, szerte a civilizált nyugati világban most válnak általánossá és meghatározóvá. Társadalmi, pszichológiai indíttatásuk szemünk előtt negatív életmódbeli tulajdonsággá növekednek. Az utóbbi időkben így került például a köztudatba a *másság* fogalma is. Kezdetben elsősorban faji, ideológiai, és biológiai⁹² alapjai voltak. A másság alatt a közösség nagyobb részétől elütő életmód, szokások, viselkedési normák, ill. testi jelleg összességét értették, amely egyes egyénekre, az individuumra, vagy a kisebbséget jelentő *közösségrészre* voltak jellemzők. A másság ilyen értelemben *kirekesztő* helyzetet szült, amely társadalmon, közösségen kívüliséget, *megvetettséget* hozott létre. (Lásd: kurdok üldözése, pogromok, homoszexuálisok megbélyegzése stb.)

Ma már nemcsak faji és ideológiai alapon lehet valaki „más”. Ha pl. egy társadalom megvonja valamelyik rétegétől a támogatását, azt az általa kimondott, vagy soha be nem vallott, esetleg nyíltan tagadott mássága miatt teszi, és kirekeszti a társadalom aktív értéket teremtő közösségéből. Amikor például a betegbiztosítást, nyugdíjat beszűkítik, vagy az oktatásban, egészségügyben, közgyűjteményekben stb. dolgozók bérét az infláció ellensúlyozásának arányában nem rendezik, és társadalmi csoportokat hagynak lecsúszni, akkor a betegeket, öregeket, értelmiséget taszítják a társadalom peremére. Ez is woodoo-halált jelenthet, ha nem is egyéni, hanem közösségi szinten.

3.2. Az öngyilkosság, mint woodoo-halál

A woodoo-halál hasonló a *passzív, egyéni öngyilkossághoz*. Az ember agressziója aktívan nem fordul önmaga ellen, tehát fegyvert, kötelet, vegyszert, tüzet, vizet stb. nem hív segítségül. Erőszakosan nem gátolja megszokott, rendes életműködését, de ezeket nem is hagyja működni. Hasonló a *passzív eutanáziához* is, amikor a szenvedőt nem öljük meg, de nem akarjuk életben tartani sem, éppen ezért az életét segítő beavatkozásunk hiánya következtében *hagyjuk elmenni*. (Passzív öngyilkosságot hajt végre például az a súlyos szívbeteg ember, aki a gyógyszereit szándékosan nem veszi be, tudván, hogy ezzel a halálát idézi elő.)

⁹² Közismert etológiai tény, hogy a közösségben élő állatok egyrésze maguk közül kiveri, vagy elhagyja a beteget, mert az *más*. Ha egy kotlóalja többségben lévő sárga csibe között kikel egy fekete, a sárgák azt agyoncsipkedik. Ez a helyzet fordítva is igaz: a feketék elpusztítják a kisebbségben lévő sárgát.

Szinte valamennyi nép történelméből ismert, hogy a létfenntartásért folytatott küzdelemben a csoport kiválasztja azokat, akiktől meg kíván szabadulni, és vagy tevőlegesen pusztítja el őket, vagy sorsukra hagyva hálnak meg. Gondoljunk csak Fukazava Hicsiró: „Zarándokének” című elbeszélésére, ahol a *japán* faluból a Narajama hegyre maguk a gyerekek cipelik föl a hátukon öreg, tehetetlen szüleiket — Rin anyót a fia, Tappei —, és hagyják egy magas völgyben hollók prédájául⁹³; vagy Sánta Ferenc: „Sokan voltunk” című munkájára, ahol az idős nagyapa részben a családtól ösztönözve, részben önként vállalt sorsként — hasonlóan a szegény és éhező *erdélyi* népesség sok évtizedes hagyományához — bemegy a biztos halált hozó, mérges gázt szivárogtató, „büdös barlangba” elpusztulni.⁹⁴

Ha az élet vészhelyzetbe kerül, a szükségtől függően, a humánus: a mások iránti gyengédség és segítőkészség egyébként is szakadozott fátyla lehámlik rólunk. Sánta Ferenc írta említett munkájában: „Már harmadik hónapja éhezünk, s két hete csak egyszer ettünk egy nap.”⁹⁵ Az ilyen esetekben kik lesznek az első áldozatok? A gyengék, a tehetetlenek, akik nem tudnak magukon segíteni, vagyis az öregek, a csecsemők, egyes törzsi népeknél az ikrek egyike, majd őket a nők követhetik... és ez így folytatódhat akár az utolsó emberig.

Az ilyen esetekben a woodoo-halál mindig a kiváltó okot követi, mintegy végrehajtásként. Ha a vadonba, természetbe kiűzött, vagy magától ide visszavonult ember a vadállatok prédájaként nem lesz áldozat, akkor jön a mély lelki letargia, a feladás és ennek következtében az elsenyedő, gyors halál.

W. G. Sumnert idézzük egy észak-amerikai indián példával: „Catlin leírja, hogyan vett búcsút egy öreg *ponka* törzsfőnök, akit törzse magára hagyott egy kevés élelemmel, ivóvízzel és néhány gallyal a hunyorgó tűz mellett. A törzset tovább űzte az éhség. Az öreg törzsfőnök azt mondta: »Gyermekeim, népünk szegény, valamennyiőtöknek el kell mennie abba az országba, ahol húshoz juthatok. Az én szemem elhomályosult, erőm elhagyott. ...Csak kölönc vagyok gyermekeim nyakán. Én nem mehetek. Keményítsétek meg szíveteket, ne gondoljatok velem. Nem vagyok én már jó semmire sem«. Ez a nyilatkozat,⁹⁶ amelyet egy sorsára hagyott öregembernek tulajdonítanak, világítja meg a legkézzelfoghatóbban azt, hogy miért nyugszik bele az elkerülhetetlenbe.”⁹⁷

Egy észak-ázsiai példa is ide kívánczik: „A sarkvidéki népek a súlyos létfeltételek miatt ítélik halálra az öregeket. A *csukcsoknál* az idős emberek mintegy jogként követelik, hogy öljék meg őket. Az élet oly nehéz, az élelem

⁹³ Fukazava H., 1965, 5-41.

⁹⁴ Sánta F., 1972, 5-17.

⁹⁵ Sánta F., 1972, 5.

⁹⁶ 1885-ben jegyezték le.

⁹⁷ W. G. Sumner, 1978, 478-479.

oly szűkös, hogy közömbössé válnak a halállal szemben, és az áldozatok beletörődése állítólag teljes és önkéntes.”⁹⁸

Ha a társadalom vagy egy szűkebb csoport, mint például a család meg akar szabadulni egy megunt, számára tehernek bizonyuló egyedétől, és nem a *társadalmilag elfogadott gyilkosságot* választja, hanem enyhébb esetben a woodoo-halál lehetőségét kínálja föl számára, meg is szabadul tőle, legfeljebb igyekszik a megfelelő, mások által elfogadható ideológiát kialakítani tettének elfogadtatásául.

*

A gyermekpszichológusok jól ismerik azt a szomorú biológiai jelenséget, hogy woodoo-halálhoz közel álló jelenséget már az anyaméhben belül is ki lehet váltani. A nem kívánt terhességekből, az anyaméhben szeretet híján fölnevelt magzatokból napvilágra kerülő újszülöttek közül egy éves korukig jóval többen halnak meg, mint azon gyermekek közül, akiket a testében szeretettel nevelt az édesanyja. A nem kívánt gyermek lehet egyébként fizikailag egészséges, mégis már a magzati fejlődésében a woodoo-halál árnyékába kerül, mert anyja lemondott róla, nem akarja életét. Az a rövid szenvedés, amely a megszületése után pusztulásáig vár rá, csupán befejezése a magzati életben föllépő biológiai folyamatnak. Tevőlegesen nem pusztítják el, de életben maradását a szülői szeretettel nem segítik, és a szükséges éltető, nevelő érzelmek hiányában, magára maradva hal meg. Ez a fajta woodoo-halál azért nem tekinthető teljes értékűnek, mert — bár még közös testről van szó —, mégis csak az anya lelki kívánalma tevőleges, az öntudatlan magzat, majd csecsemő nem kiváltója, hanem csak elszenvedője az anyja által elindított és átadott woodoo-halálnak. A „programot” az anya a magzatába annak megszületése előtt kódolja, amely mint időzített biológiai bomba robban a gyermeki élet első évében.

*

Woodoo-halálhoz hasonló jelenség az állatvilágban is ismert. Azért nem azonos az emberivel, mert saját elhatározásról nem lehet beszélni, csak kiváltó okról, bár az „élet feladásának” fogalma itt is nyilvánvaló. Ennek egyik változata a *megebűvölés*, amikor a prédaállatot egy másik állat, vagy az ember ejti olyan erős *pszichotikus rabságba*, amellyel halála kiváltható. A görög- római mítoszban ismert *baziliszkus*, azaz halálos pillantású, koronás fejű *sárkánykígyó* korai kultúrtörténeti emléke ennek a jelenségnek.

⁹⁸ W. G. Sumner, 1978, 480-481. (A megfigyelés leírása 1897-ből származott.)

Dr. Karasszon Dénes fentebb említett leveléből idézek: „Ami az állatokat illeti, ott is van »*fascinatio*«, ahogy pl. a kígyó megbűvöli áldozatát, vagy a ragadozótól »gyökerezik földbe« a zsákmányként kiszemelt áldozat lába.

»Feladják« az elöregedett állatok is (lásd: *elefánt-temető*, fogságba ejtett állatok halála, gazdáját vesztett kutya, társát vesztett madár gyászreakciója és halála stb.), de ugyanígy feladja pl. az ún. *bénulásos myoglobinaemiában* [izomfesték-kórban] megbetegedett ló is, amikor rájön, hogy képtelen felkelni. Ha függőágyba helyezik, meggyógyul, ha feküdni hagyják, ételt-italt visszautasítva nyomorultul elpusztul. Hasonló a bálnák »öngyilkossága«.

Számos további példa említése helyett csupán annyit, hogy az állatokon megfigyelhető psychés okokra visszavezethető elhullások nem azonosíthatók a woodoo-halállal, mert utóbbi *posthypnoticus suggestio* hatására alakul ki, ilyen *heterosuggestiót* [külön, vagy más sugallást] azonban állatokon nem tudunk létrehozni.⁹⁹

Itt kell viszont elmondanom, hogy az állatoknál ezt a woodoo-halálhoz hasonló jelenséget érzelmi megnyilvánulásnak is föltételezhetjük, míg az embereknél a woodoo-halált kimondottan *lelki* és *érzelmi* tünetek befolyásolják.

*

Visszatérve az emberre, a woodoo-halál különleges módja az öngyilkossággal létrehozott újabb halál: elnevezésünk szerint a *kombinált dupla halál*. Valaki ti. az agressziójával azért fordul önmaga ellen, és pusztítja el magát, hogy ezzel máson bosszút állva, annak halálát idézze elő. Ebben az esetben a mágia-jelleg már nagyon is tetten érhető: *áldozatot hoz másvalaki elvesztésére*. Hárdi István szerint Habsburg Rudolf trónörökös azért vált öngyilkossá, hogy tetteivel a tőle korán elfordult szüleit megbüntesse. Más kérdés hogy cselekedetével mélyebbre sújtott: Hárdi fejtegetése alapján ugyanis nem az uralkodó házaspár halálát, hanem a Monarchia pusztulását sietette. Így halálával a gyűlölt embereken keresztül egy társadalmi rendet, csoportot kárhoztatott.¹⁰⁰ „Dávidi küzdelem volt ez Góliát ellen.”

⁹⁹ Dr. Karasszon D., 1997. máj. 28.

¹⁰⁰ Hárdi I., 1995, 113-114.

A modern *öngyilkossági járvány* vagy *tömeges öngyilkosság* szintén társadalom által gerjesztett, egyfajta woodoo-halál. Az egyént a közösség abba a helyzetbe tudja juttatni, amikor a benne lappangó *agressziót* felerősíti, megérleli és önmaga ellen fordítja. Ez a *meghívott halál*. Különösen látványos akkor, ha az öngyilkosságot nem egyetlen személy, hanem közösség egyszerre, azonos körülmények között hajtja végre. Az utóbbi években elsősorban az Amerikai Egyesült Államokban elkövetett közös öngyilkosságok jelzik ennek a társadalmi szokásnak a kiszélesülését. Woodoo-jellegét az is mutatja, hogy a közös öngyilkosságok motivációi között gyakori a transzcendentális, vallásos meggyőződés. Az elkövetők azonos szekta hívei közé tartoztak, akik cselekedetükkel a társadalmat büntették meg, bizonyítva, hogy az adott életközösség számukra elviselhetetlen. Súlyos kritika ez a fennálló rendszer ellen még akkor is, ha maga a megnyilvánulás: a meghívott csoportos halál nem tartozik a rendszeres cselekedetek közé, és a társadalom nagyobb része nem fogadja el, sőt ezt a magatartást megveti vagy üldözi. Maga a jelenség része a közösség magatartásának, az termelte ki, hiába veti meg, vagy iszonyodik tőle. Ebben az esetben önpusztító cselekedetével a kisebbség vetette ki a többséget.

Ilyen esetekben a társadalom felelőssége azért is kézenfekvő, mert a szabadság helyett a félreértett, az *ellenőrizetlen liberalizmus* uralkodott el. A magukat mágusnak, szellemi, vallási vezetőnek kiadó csalók, lelkiismeretlen prédikátorok embertársaik tömegének halálát okozták, ezzel *értelmetlen véráldozatot* teremtve.

3.3. A woodoo-halált kísérő egyes kórtünetek

Valamennyi woodoo-halál *lelki* és *érzelmi* válságok következményeként fordul elő. Gyakori, hogy a környezetük idős embereket *megsért*, akik ezt már □ éppen a koruk, nem egyszer előrehaladt agyi *arterioszklerózisuk* (agyérelmeszesedésük), *dementiájuk* (elbutulásuk vagy intellektuális leépülésük), *Alzheimer-kóruk* (a 65 életév előtti öregkori elmezavaruk, vagy koravén elbutulásuk¹⁰¹) miatt □ nem tudják feldolgozni, tolerálni és megsértődnek, *magukba omlanak*. Tiszta tudattal kialakul a *depresszió* (levert lelkiállapot, búskomorság), amely *mély letargiába* (kimerüléssel járó közönyös állapothoz) vezet. Megjelenik a *halálvágy*: amikor az *anorganikus megsemmisülésre való törekvésnek az embert felépítő anyagba rejtett üzenete* tör elő belőlünk. A meg nem értés, a mellőzés számtalan öreg ember eredendő haláloka, ha az orvosi halotti bizonyítványba rendre nem is ez a diagnózis kerül.

¹⁰¹ Valamennyi, a tanulmányban alkalmazott orvosi szakkifejezés magyar megfelelőjét Brencsán János: Új orvosi szótár (Budapest, 1990, harmadik kiadás) alapján adtam meg.

Megfigyeléseink szerint, a halál beálltát megelőző órák □ ha a folyamat hosszadalmasabb, esetleg napok □ már zavart, ködös, illetve teljesen elborult állapotban telnek. Ezt az élettani körülményt – anélkül, hogy középük egyenlőségjelet tennék – érdemes összehasonlítanunk a sámánok *révülései* helyzetével. Diószegi Vilmos írta róluk, hogy ilyenkor *megszállottak, elrejteznek, extázisban vannak, a lelkük elszáll, vagy el vannak ragadtatva*.¹⁰²

Ekkor az intellektust az ősi ösztönkésztetések váltják föl. Például a Pitekantropusz őshorda *mezítelen állapotára való törekvés* bukkan elő, és a freudi felfogást igazolandó, a haldokló nem tűr meg a testén ruhát vagy takarót, hálóingét szétszedi, ágyneműit kidobálja, majd teljesen mezítelenül fekszik, esetleg a bélsárral való valamilyen manipuláció, pl. *koprofágia* (bélsárevés) is megfigyelhető.

3.4. A végzetszerűen jelentkező woodoo-halálnemek

A woodoo-halálnak az is egy különleges megjelenési formája, amikor az emberben, mintha az eleve elrendelés, a sors, vagy Isten hangja szólalna meg, hogy a küldetését befejezte és távoznia kell az élők sorából. Természettudományos szemlélettel úgy is mondhatjuk, hogy a belső, biológiai óra lejárt, és ezt jelezve, megszólalt a □felhúzott csengő□. Ez az állapot fiataloknál, öregeknél egyaránt jelentkezhet. Az egyik nap még tele van tervekkel, életerővel, a másik nap pedig halni készül. Nincs benne öngyilkossági szándék, lemondás, sértődöttség, az életét sem adja föl, csupán „elkészült vele□. Ha előre tekint, nem lát már maga előtt célt és jövőt. Önsajnálattal és tiltakozás nélkül vállalja a halált. A környezete értetlenül áll a tény előtt. Van, aki hosszú éveken keresztül készül rá, mások néhány napig, de mindkét esetben teljes szellemi frissességben, látszólag betegség nélkül jut a végső órához, amikor úgy érzi, vagy gondolja, hogy nincs tovább, és föladja. Ez a belső készletéből eredő „feladott élet”.

*

Bodrogi Katalin (1837. febr. 26. □ 1932. jan. 1.) ükanyám gyógyító asszony volt, akihez □szóltak a füvek□. Maga szötte a kelméket, a piacokon, vásárokon pedig egy kereskedő áruival kofálgodott. Állandó lakhelyet utóbb már nem választott magának. Fia tanyája és lánya városi háza között (kb. 2,5 km. távolságban) gyalog vándorolt.

¹⁰² Diószegi V, 1967, 95-108.

□ Amikor túljutott életének hatvanadik évén, magányos zarándokútjaira maga választotta »kísérőtársat« vitt. Fekete, bokáig érő ünneplő ruháját, fekete cipőjét belekötötte a fekete fejkendőjébe, és karjára öltve elindult e batyuval a »Sión mutatta úton«. Módszeresen, megfontolva, elszántan, nagy akaraterevével készült a halálra, amit ettől kezdve szüntelenül várt; nem örömmel, nem szenvedve az elmúlás gondolatától, csupán tudomásul véve és elfogadva a természet törvényét.

Fekete ünneplő ruháját azért hordozta magával, hogy a halál bárhol éri is utol, a végső elszámolásra illően felöltözhessen. A batyut minden nyáron kioldotta, és a benne őrzött ruhákat kiteregette a napra, a friss szélbe szellőzni. Így hordozta magával, három évtizeden keresztül batyuba kötve a halált egy vásárhelyi parasztasszony.

1931. december 31-én, Szilveszter napján, a nazarénus család imádsággal adott hálát az elmúló évért, majd megvárta az éjfélt kondító, távoli harangszót és nyugovóra tért. A Rátz tanyára csend borult. Az újév napja vasárnapra esett. Hajnali négy órakor ükanyám □ aki az előző nap a lányánál volt, és elbúcsúzáva a Gajdán családtól, fekete batyujával kiment a fiához □ kissé fáradtan leszállt a vackáról és felköltötte a menyét.

□ Lányom, melegíts vizet!

□ Ilyenkor, kedves anyám? □ csodálkozott az asszony.

□ Most mingyárt. Mosakodni szeretnék.

Posztós Lídia elkészítette a fürdővizet. Az öregasszony lecsavarta a pislákoló petróleumlámpát, és a sötétben tetőtől talpig megmosakodott, majd elkövetkezett a számára régen várt pillanat. Kicsomagolta a batyuját, és átöltözött bársonyfényű halotti ruhájába. Felhúzta a cipőjét, bekötötte a fejét, és visszaült a *vackára*.

Még néhány szót váltott a menyével, aki a szokatlan időben történt mosdás kellékeit rendezte el. Ezután Bodrogi Katalin lassan, hangtalanul eldőlt a vackán. Az alvásból felbolydult család azonnal orvost hozott, aki megfogta a száraz kis öregasszony elhidegülő csuklóját és felemelte.

□ Még lüktet az ér □ mondta □, de az élet most távozik. Ha adnék is neki egy serkentőt, csak rövid ideig térne vissza. Hagyjuk békében pihenni.

1932. január 1-én elment ükanyám, és az ősi törvény szerint közölünk egynek bizonyosan átadta a fekete batyut, amit láthatatlanul tovább hurcolunk. □¹⁰³

Woodoo-halálát elő tudja készíteni magának a *képzelt beteg* is. Hárdi István érdekes, gyakran előforduló példát említ: „Egy depresszióval kezelt idős nőbetegünk rákosnak vélte magát. Ennek testi alapja *colitises* (vastagbélgyulladásos) panaszai voltak. Többször ki is jelentette: »Rövidesen meg fogok halni«. Egyszerűen nem kívánt élni. A nyilvánvaló *rákfóbia* ellenére sokféle vizsgálatot végeztettünk a legkiválóbb szakosztályokon, negatív eredménnyel. A beteg állapota fokozatosan romlott, s mindennemű orvosi tevékenykedés,

¹⁰³ Szentí T., 1979, 86-87.

gyógyítás ellenére meghalt. A kórbonctan semmiféle halált magyarázó eltérést (rákot) nem talált.¹⁰⁴

Woodoo-halálként — mint fentebb már említettem — ölhet a feladott élet is. Ezt a *lelki traumát*, mert hiszen sérülésről van szó, számtalan ok kiválthatja. Lehet például szerelmi bánat, amely a be nem teljesült vágy és epekedés hatására *önsorvasztást* eredményezhet, de az *életkedvet* a honvágy, a régen látott ismerős táj és emberek iránti *nosztalgia* is elveheti.

Az is előfordul, hogy valaki látszólag teljesen egészséges, amikor váratlanul bekövetkezik *hirtelen halála*, a *mors subita*. Az ilyen tetem felboncolása során többnyire nem találnak közvetlen halálokat. Az esetet rejtély kíséri. Nem lehet tudni, hogy a halált megelőző percekben milyen biológiai vagy lelki eredetű, nyom nélküli katasztrófa zajlott le a szervezetben.

A jelenség a parasztság életében természetesnek mondható és közismert. Dömötör Tekla írta: „Általában mindenkinek tudatában szinte állandóan jelen volt a hirtelen halál lehetősége. A halott melletti virrasztás, a temetés és a torozás egyben fontos társadalmi esemény volt[...]¹⁰⁵

E tanulmányom számára hasonló történetet írt le dr. Katona Imre etnográfus, az ELTE Folklór Tanszékének docense, azonos nevű apai nagyapjának életéről és haláláról. Leveleiből idézek:

„Nagyapámról csak annyit tudok — írta —, amennyit édesapám röviden elmesélt, bizonyára nem szívesen nyilatkozott erről az esetről sem, én pedig — kései gyermek lévén — nagyapámat már nem ismerhettem. Ő — úgy hallottam — kissé befolyásolható volt, nagyanyám pedig, akit szintén nem ismertem, tipikus kardos menyecske.

Katona Imre 1843. nov. 5-én, Makón született. Halálozási adata sehol! Mivel apám naplója a háborúba való bevonulással megszakad (1914-ben), és sehol nem ír apja haláláról, ezek szerint nagyapám 1915-ben vagy 1916-ban hunyt el. (Arra emlékszem, hogy hetven egynéhány éves volt.)

Mindketten [feleségével] Makón éltek, a felfelé ívelő kapitalizmusban, parasztként elindultak 5 holddal, és életük folyamán 9 élő gyermeküket, és főként magukat agyonhajszolva, eljutottak az 50 holdig. Közben a szülők is és a gyermekek is állandóan veszekedtek, néha pedig verekedtek is. (Egyébként eredetileg 13 gyermek született, apám volt a 12., és még volt egy öccse is, de csak 9 maradt életben.)

Az ellentétek idővel éleződtek, előre is küszködtek a majdani örökségért. Nagyapám hetven egynéhány éves korában belefáradt, megunta az örökös hercehurcát, melynek egyik előidézője ő maga volt, egyik este lefeküdt azzal, hogy most már neki mindezekből elege volt, többé nem fog felkelni, és reggelre ágyában csendesen elhunyt. Nem volt semmi baja, sőt 32 fogával együtt ment át a másvilágra.

¹⁰⁴ Hárdi I., 1995, 104.

¹⁰⁵ Dömötör T., 1981, 215.

Az életuntságához bizonyára a háború is hozzájárult, hiszen annak közepétől már 5 fia (!) volt katona.”¹⁰⁶

*

Gyakran megesett, különösen a hagyományos paraszti élet évszázadai során, hogy a magukat fölöslegesnek érző, idős emberek *elkóboroltak*. A hódmezővásárhelyi tanyavilág, a hatalmas búza-, később kukoricatáblák, a folyók árterei, tavak, lápok nádasai rejtették el őket, és legtöbbször már oszló tetemük került elő, vagy az sem. A vásárhelyi Városi Levéltár a XIX. század második feléből, különösen a bukott 48-as forradalom és szabadságharc utáni önkényuralmi évekből őriz idevonatkozó adatokat. Ezek egy része a világosi fegyverletétel után bujkáló, szökött katonákra vonatkoztak, akiket mégis utolérték és a helyszínen agyonverték. Mások a bujkálás, a nélkülözés során elpusztult forradalmár, harcos volt, aki a kilátástalan helyzetébe beleőrülve elsorvadt. Végül fölbukkannak köztük az elkóborolt öregek.

A hirdetőkönyvek a körözés és a megtalált tetemek agnoszkálásának emlékét őrizték meg. Az 1855 januárjától kelt hirdetések között szökött katonákat, béreseket, csikósokat, pásztorokat és rabokat kerestek. 1855 áprilisában az eltűnt bénákat, süketnémákat, tébolyodottakat és egyéb testi fogyatékosokat keresték, akikkel a családtagjaik nem törődtek és kirekesztődtek.¹⁰⁷

*

*[Az irodalomjegyzéket a II. rész végén, következő számunkban közöljük.
(A szerkesztők megjegyzése.)]*

¹⁰⁶ Katona I. levelei 1997. jún. 1-én, majd kiegészítő adatkérésem után a második 1997. jún. 17-én keltek Budapesten. (A Városi Levéltár Hódmezővásárhely, a XXXI. fond, 4. jelzetű anyagában, a személyes irataim között őrzi.) A két levél tartalmát szakmai indokból betűhíven közlöm, de külön jelölés nélkül egybeolvasztottam.

¹⁰⁷ CsML HF. Hódmezővásárhely város irataiból. □C□ állag, IV. 1001 fond. Hirdetőkönyv, d. 9. kötet (1855^{ik} évi január 7, jan. 14, ápr. 9-i hirdetések között.)